

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΣΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

2
1905

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ÉDITIONS

BAS. N. GRÉGORIADÈS

Ε.Υ.Δ της Κ.Υ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΤΟΥ ΙΣΘΜΟΥ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ

Ὁ ἰσθμός τῆς Κορίνθου ἔχει τοιαύτην σημασίαν ἐν τῇ καθ' ὅλου ἱστορίᾳ τῆς Ἑλλάδος, ὥστε τὰ κατ' αὐτὸν εἶνε ἄξια ἰδίας ἐξιστορήσεως. Καὶ ὑπάρχει μὲν εἰδική περὶ τοῦ ἰσμοῦ μονογραφία, ἡ τοῦ μακαρίτου Μαργαρίτου Δήμιτσα ¹. Ἄλλ' αὕτη δὲν περιλαμβάνει ἅπαντα ὅσα θὰ ἠδύναντο νὰ λεχθῶσι περὶ τοῦ ἰσμοῦ, ἰδίως δ' εἶνε ἀνεπαρκῆς ὡς πρὸς τοὺς μέσους αἰῶνας. Διὸ ἐπιχειρῶ ἐνταῦθα νὰ συναψίσω τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ περὶ τῆς τειχίσεως τοῦ ἰσμοῦ ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων, πλουτίζων αὐτὰ διὰ νεωτέρων μου περὶ αὐτῆς ἐρευνῶν καὶ εὐρημάτων.

Τὸ ἀρχαῖον τεῖχος τοῦ ἰσμοῦ εἶχεν ὅπωςδὴποτε διατηρηθῆ καὶ μετὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀρχαίας ἀκμῆς. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Γότθων ἐπὶ αὐτοκράτορος Οὐαλεριανοῦ τῷ 253 μ. Χ. παρέστη ἀνάγκη ἀνοικοδομήσεως τοῦ τείχους· διὸ βλέπομεν ὅτι, οἱ Πελοποννήσιοι τὸν ἰσθμὸν διετείχιζον, κοινὴ δὲ πάσης φυλακῆ τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ ἀσφαλείᾳ τῆς χώρας ἐγίνετο ². Ἐγένετο δ' ἡ διατείχισις αὕτη ἀπὸ θαλάσσης εἰς θάλασσαν ³. Τὰ τεῖχη δ' ἐκεῖνα φαίνεται, ὅτι

¹ Ὁ ἰσθμός τῆς Κορίνθου. Ἐν Ἀθήναις. 1883. Πρὸς. *Leake* Morea Τόμ. Γ' σ. 304.— *Τοῦ αὐτοῦ* Peloponnesos σ. 396.— *Curtius* Peloponnesos Τόμ. Β' σ. 546 κ.ί.— *Bursian* Geographie von Griechenland Τόμ. Β' σ. 18. *Vischer* Erinnerungen und Eindrücke aus Griechenland σ. 232 κ.ί.

² *Ζωσίμου* ἐκδ. Βόννης σ. 29,3.

³ *Ζωναρᾶ* XII, 23. Πρὸς. *Hertzberg* Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Römer Τόμ. Γ' σ. 153. Ἑλλ. μεταφρ. *Καρολίδου* Τόμ. Γ' σ. 191.

περιεσώθησαν μέχρι καὶ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Ἀλαρίχου ἢ ἐπεσκευάσθησαν ἐν τῷ μεταξύ. Συνάγομεν δὲ τοῦτο βλέποντες τὸν Ζωσίμου λέγοντα, ὅτι ὁ Γότθος στρατηλάτης, οὐδεμιᾶς τυχῶν ἀντιστάσεως ἐν τῷ ἰσθμῷ ὑπὸ τοῦ ἐντεταλμένου τὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ Γεροντίου, εὐκόλως προεχώρησεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου. Ἐνδόντιος δὲ αὐτῷ Γεροντίου τὸν ἰσθμὸν διαβῆναι, πάντα λοιπὸν ἦν αὐτῷ δίχα πόνου καὶ μάχης ἀλώσιμα, τῶν πόλεων διὰ τὴν ἀσφάλειαν ἦν ὁ ἰσθμὸς παρεῖχεν αὐταῖς ἀτειχίστων οὐσῶν¹. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ αὐτὴ ἡ ἀντιθεσις μεταξύ τῆς ἀσφαλείας τοῦ ἰσθμοῦ καὶ τῶν ἀτειχίστων πόλεων δεικνύει, ὅτι ὁ ἰσθμὸς εὐρίσκετο τετειχισμένος.

Μετὰ δὲ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὰ τεῖχη τοῦ ἰσθμοῦ ἤρχισαν καταπίπτοντα, τὸ πρῶτον δὲ καὶ πάλιν εὐρίσκομεν γινομένην μνειάν νέας τειχίσεως ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὰ ἐξῆς δὲ λέγει περὶ τούτου ὁ Προκόπιος· Ταῦτα διαπιπραγμένους Ἰουστινιανὸς βασιλεὺς, ἐπεὶ τὰς ἐν Πελοποννήσῳ πόλεις ἀπάσας ἀτειχίστους ἐμάνθανεν εἶναι, λογισάμενος, ὅτι δὴ οἱ πολλοὺς τετρίψεται χρόνος, εἰ κατὰ μᾶς ἐπιμελοῖτο, τὸν ἰσθμὸν δλον ἐν τῷ ἀσφαλεῖ ἐτειχίσατο, ἐπεὶ αὐτοῦ τὰ πολλὰ καταλεπτόκει ἤδη. Φρούρια δὲ ταύτῃ ἐδείματο καὶ φυλακτήρια κατεστήσατο. Τούτῳ δὲ τῷ τρόπῳ ἄβρατα τοῖς πολεμίοις ἅπαντα πεποίηκεν εἶναι τὰ ἐν Πελοποννήσῳ χωρία, εἰ καὶ τι ἐς τὸ ἐν Θερμοπύλαις ὄχυρωμα κακουργήσουεν². Προεκάλεσε δὲ τὴν τείχισιν ταύτην ἀφ' ἐνὸς μὲν ἢ πρὸ μικροῦ ἐπελθοῦσα ἐκ σεισμῶν βλάβη τῆς Κορίνθου³, ἐξ ἧς πιθανώτατα ἐπαθε καὶ ὁ περίβολος τοῦ ἰσθμοῦ, ἀφ' ἐτέρου δ' ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Οὐννων ἀμύνης. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γότθου χρονογράφου Ἰορ-

¹ Ζωσίμου ἰκδ. Βόννης σ. 254,1. Πρὸς. *Hertzberg* ἐνθ' ἀν. σ. 395. Ἑλλ. μεταφρ. *Καρολίδου* σ. 487.

² Προκοπίου Περὶ κτισμάτων ἰκδ. Βόννης σ. 273, 6 κ. ἑ. Πρὸς. *Δαονίκευ Χαλκοκονδύλῃ* ἰκδ. Βόννης σ. 184,9.

³ Προκοπίου Περὶ κτισμάτων σ. 272,19. Πρὸς. Προκοπίου Ἀπόκρυφος Ἱστορία ἰκδ. Βόννης σ. 112,1.

δάνου¹ οἱ Οὐννοι κατέστρεψαν τὴν Κόρινθον κατὰ τινὰ τῶν ἐπιδρομῶν αὐτῶν, ἣν οἱ νεώτεροι ἱστορικοὶ ὀρίζουσι συμβῆσαν τῷ 539 ἢ 540², πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν, ὅτι μετὰ τὴν μέχρι Κορίνθου προχώρησιν τῶν Οὐννων ἐκείνην καὶ χάριν ἀποφυγῆς νέων ἐπιδρομῶν ἐτείχισεν ὁ Ἰουστινιανὸς τὸν ἰσθμόν. Διὸ δὲν εἶνε ὀρθὰ ὅσα λέγει περὶ τῶν λόγων τῆς τειχίσεως ἐκείνης ὁ Φραντζῆς· Ἐκ δευτέρου δὲ κλισθὲν ἦν παρὰ τοῦ ἐν βασιλευσάν ἀειμνήστου μεγάλου Ἰουστινιανοῦ, οὐχ ὑπὲρ ἀνάγκης (οὐ αὐτὸς γὰρ σχεδὸν εἶπεν τὸν κόσμον ἅπαντα ὑπέταξε), ἀλλὰ μόνον ἐφάνη αὐτῷ καλόν· ἐπεὶ καὶ ἄλλας ἐτέρας κτίσεις καὶ οἰκοδομὰς ἐποίει, τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν καλλωπίζων, ἔδοξεν αὐτῷ καὶ ἡ κτίσις τοῦ ἰσθμοῦ³.

Ὁ δὲ σεισμὸς ὁ καταστρέψας συμφώνως πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Προκοπίου τὴν Κόρινθον βραχὺν χρόνον πρὸ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀνακτίσεως τοῦ περιβάλλου τοῦ ἰσθμοῦ εἶνε πάντως οὐχὶ ὁ ἄλλως κλονήσας αὐτὴν ἰσως σεισμὸς τοῦ 521⁴, ἀλλ' ὁ αὐτόχρημα καταστρεπτικὸς τοῦ 531⁵. Ἄρα βραχὺν χρόνον μετὰ τοῦτο τὸ ἔτος πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἀνακτισθὲν τὸ τεῖχος τοῦ ἰσθμοῦ.

Ἐπεμελήθη δὲ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κτίσεως τοῦ ἰσθμοῦ ἀνὴρ καλούμενος Βικτωρίνος. Μανθάνομεν δὲ τοῦτο ἐξ ἐπιγραφῆς, ἣν εἶχε περισώσει χρονικὸν σημεῖωμα ἐν κώδικι τῆς ἐν Παρισίοις Ἑθνικῆς βιβλιοθήκης, περὶ οὗ γενήσεται λόγος κατω-

¹ § 3.

² *Murat* I, σ. 180, 39. *Essai de Chronographie Byzantine.*—*Lebeau-Martini Histoire du Bas-empire* Τόμ. Η' σ. 475.—*Hopf Geschichte Griechenlands* ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ *Ersch* καὶ *Gruber* Τόμ. Ε' σ. 80.—*Hertzberg* ἰνδ' ἀν. Τόμ. Γ' σ. 550. Ἑλλ. μεταφρ. *Καρολίδου* σ. 669.

³ *Φραντζῆ* ἐκδ. Βόννης σ. 96, 13 κ. ἰ. Ἀντὶ τῶν λέξεων καὶ τῆς κτίσεως τοῦ ἰσθμοῦ τό παρ' ἐμοὶ χειρόγραφον τοῦ Φραντζῆ (Νέου Ἑλληνομαθήμονος Τόμ. Β' σ. 366) ἔχει καὶ τὸ κτίσιον τοῦ ἰσθμοῦ, μεθ' ὃ ἔπεται προσθεταμένη ἡ λέξις ἀνακτισθῆναι.

⁴ *Θεοφάνους* ἐκδ. Βόννης σ. 96, 13 κ. ἰ.

⁵ *Προκοπίου* Περὶ κτισμάτων σ. 272, 19. Πρὸς. Ἱστοριῶν Β' (Γοτθ. πολ.) σ. 594, 19 κ. ἰ. Πρὸς. *Julius Schmidt* Studien über Erdbeben. Ἐν Λειψίᾳ, 1879 σ. 152 κ. ἰ.

τέρω. Τὴν ἐπιγραφὴν δὲ ταύτην, ἀποκείμενην νῦν ἐν Νέῳ Κορίνθῳ πρὸ τοῦ δημαρχείου, εὐρῶν ἐξέδωκε τῷ 1893 ὁ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων κ. Ἀνδρέας Σκιαῆς. Ἐχει δὲ πανομοιοτύπως ὧδε ¹.

✠ ΦΩΣΕΚΦΩΤΟΣΘΕΟΣ
 ΑΛΗΘΙΝΟΣΕΚΘΕΟΥΑΛΗΘΙΝΟΥ
 ΦΥΛΑΣΗΤΟΝΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ
 ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΝΚΑΙΤΟΝ
 ΠΙΣΤΟΝΑΥΤΟΥΔΟΥΛΟΝ
 ΒΙΚΤΩΡΙΝΟΝΑΜΑΤΟΙΣ
 ΟΙΚΟΥΣΕΙΝΕΝΕΛΑΔΙΤΧΚΘΕΩΝ
 ΖΩΝΤΑΣ✠
 ΦΥΛΑΞΗ

Ἠκολούθησε δὲ ὁ Βικτωρίνος, ἀνακτίζων τὸ τεῖχος τοῦ ἱσθμοῦ ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, πιθανῶς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρχαίου περιβόλου, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα μετεχειρίσθη καὶ ἀρχαίους λίθους ἐκ τῶν χαμαὶ περικειμένων. Τὸ δὲ ὄλον μῆκος τοῦ νέου περιβόλου ἦτο τεσσαράκοντα σταδίων. Διὸ βλέπομεν λέγοντα τὸν Προκόπιον τάδε· *Ὁ τε γὰρ Κορῶσιος κόλπος ἀπολήγων ἐς τὸ Λεχαιῶν, ἵνα δὴ Κορινθίων ἢ πόλις ἐστίν, ἐν μέτρῳ τεσσαράκοντα σταδίων μάλιστα, ποιεῖται τὸν ταύτη ἱσθμόν.* Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὑπάρχει βεβαίως ἀνάμνησις καὶ ἐπικλήσις τῶν λεγομένων ὑπὸ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, λέγοντος· *οἱ Πελοποννήσιοι ὠχύρουν τὸ τεῖχος διατεῖνον ἐπὶ σταδίους τετταράκοντα ἀπὸ Λεχαιῶν μέχρι Κεγχρεῶν*². Ὄρθως δὲ παρατηρεῖ ὁ Κούρτιος, ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τοῦ τε Λεχαιῶν καὶ τῶν Κεγχρεῶν τὰ ὀνόματα πρέπει νὰ ἐκλάβωμεν ὑπὸ εὐρυτέραν ἔννοιαν ³. τοῦτ' αὐτὸ δὲ πρέπει νὰ εἰπωμεν καὶ

¹ Ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι 1893 σ. 123. Ἴδε αὐτὴν καὶ ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. Α' σ. 269.

² Διοδώρου Σικελιώτου XI, 16.

³ Curtius Peloponnesos Τόμ. Β' σ. 596 σημ. 92.

περίειον τευχίου παρὰ τῷ Προκοπίῳ, διότι πάντως τὸ ἰουστινιανὸν τοῦ Λιχοῦ δὲν ἐξετείνετο μέχρις αὐτοῦ, ἀλλὰ περιωρίζετο εἰς αὐτὸν τὸν ἰσθμόν. Ἄν δὲ ταῦτα ἔχωσιν ἀκριβῶς, τὸ μῆκος τοῦ τεύχους δὲν ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς πρὸς ἕξ μίλια, ἐντεῦθεν δὲ γίνεται ὀρθόν, ὅτι δὲν ἐπεχωρίαζεν ἤδη ἐπὶ τῶν ἰουστινιανείων χρόνων τὸ ὄνομα Ἑξαμίλιον, ὅπερ βλέπομεν φέροντα πολλῶ ὕστερον τὸν ἰσθμόν¹.

Μετὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς οὐδεὶς γίνεται πλέον λόγος περὶ τοῦ ἰσθμοῦ. Ἄπαξ δὲ μόνον βλέπομεν γινομένην μνεΐαν αὐτοῦ, τοῦ λόγου ὄντος περὶ τῆς ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοσ τῷ 881 κατὰ τοὺς ἐναντίον τῶν Σαρακηνῶν ἀγῶνας ὑπὸ τοῦ δρουγγαρίου Νικήτα τοῦ Ὁορύφα διὰ τοῦ ἰσθμοῦ ὑπερνεωλκήσεως τῶν πλοίων τοῦ βυζαντιακοῦ στόλου ἐκ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου εἰς τὸν Κορινθιακόν². Ἐποιήσατο δὴλα δὴ ὁ Ὁορύφας νέαν χρῆσιν τοῦ ἀρχαίου διόλκου ἢ μᾶλλον ἐπανελάβε τὸ ἀρχαῖον σύστημα, καθ' ἃ καὶ ἡ βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου Κλεοπάτρα ἔπραξε κατὰ τὸν ἰσθμόν τοῦ Σουέζ, ὑπερνεωλκήσασα δι' αὐτοῦ τὸν αἰγυπτιακὸν στόλον³.

Κατὰ δὲ τὸ μακρὸν τοῦ χρόνου διάστημα τὸ διελθὸν ἀπὸ τῆς

¹ Οὐδεμίαν βεβαίως σχέσιν πρὸς τὸν ἰσθμόν ἔχει Βασίλειος ὁ Ἑξαμίλιτης ὁ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου στρατηγὸς τῶν Κιθυρραιωτῶν, περὶ οὗ ἴδε Χρονογραφίαν ἀρχομένην ὅπου ἔληξε Θεοφάνους (Theophanes Continuatus) σ. 452, 20. Ἄλλὰ καὶ ὁ ἀνώνυμος ταπεινὸς μητροπολίτης Ἑξαμίλιον ὁ συνυπογραφόμενος ἐν τῷ Τόμῳ δι' οὗ κατεδικάσθησαν ὁ Βαρλαάμ καὶ ὁ Ἀκίνθωνος (Cod. Theol. Graecus Βιέννης CCLXVI παρὰ *Lambecius Commentariorum de augustissima bibliotheca Caesarea Vindobonensi* ἐκδ. *Kollar* Τόμ. Ε' σ. 422) εἶνε ἄσχετος ὅλως πρὸς τὸν ἰσθμόν, ὡν ἐπίσκοπος τοῦ ἐν Θράκῃ Ἑξαμίλιου τοῦ ἰπέχοντος τὸν τόπον τῆς ἀρχαίας Λυσιμαχείας. Πρὸλ. Κανόνας τῆς ἐν Σαρδικῇ συνόδου παρὰ Ἰῶλλη - Ποτλῆ (ἡ Σύναγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων Τόμ. Γ' σ. 284). — *Parthey Hieroclis Synecdemus et Notitiae Graecae episcopatum*. Ἐν Βερολίνω. 1866. σ. 103, 55.

² *Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου* Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν (De adm. imperio) ἐκδ. Βόννης σ. 130, 11. — *Κεδρηνοῦ* ἐκδ. Βόννης. Τόμ. Β' σ. 227, 20. — *Ζωναρᾶ* XV, 24. — *Φραντζῆ* ἐκδ. Βόννης σ. 96, 20.

³ *Πλούταρχος* ἐν βίῳ Ἀντωνίου 69. Πρὸλ. *Σπυρ. II. Δάμπερον* Μικταί σελίδας σ. 321.

βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ περίβολος τοῦ ἰσθμοῦ εἶχε καὶ
 πάλιν καταρρεύσει. Ἀνυπεράσπιστος δὲ μείνασα ἡ Πελοπόννη-
 σος εἶχε γείνει ἔρμαιον τῶν ξένων κατακτητῶν. Ἄλλ' ὅτε, παρ-
 ακμασάσης τῆς φραγκικῆς ἐν τῇ χερσονήσῳ ἀρχῆς καὶ ἰδρυ-
 θέντος ἐν αὐτῇ τοῦ δεσποτάτου, ἤρχισεν ἀναρρωνύων ὁ ἑλλη-
 νισμὸς ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ δεσπόζοντες αὐτῆς Παλαιολόγοι
 τῶν πρώτων αὐτῶν μελημάτων ἐθεώρησαν τὴν ἀνάγκησιν τοῦ
 ἰσθμοῦ. Παρίστατο δ' ἀπαραίτητος αὐτοῦ ἀνάγκη ἰδίως ἀπὸ
 τῆς ἀνάρξιος τῶν ἐπιδρομῶν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρ-
 κων τελευτῶντος τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος. Ἄλλ' ἐπὶ τινὰ
 ἔτη δὲν ἠδύνατο νὰ γείνη σοβαρὰ σκέψις περὶ τοῦ μεγάλου τού-
 του ἔργου. Τοῦτο μὲν ὁ δεσπότης Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος,
 ὁ ἀδελφὸς τοῦ αυτοκράτορος Μανουῆλ, περιεσπᾶτο ὑπο ἀγῶ-
 νων πρὸς στερέωσιν τῆς ἰδίας ἀρχῆς καὶ ἄμυναν ἀπὸ τῶν κτε-
 χόντων τὴν Ἠλιὴν Ναβαρραίων, τοῦτο δ' εὐρίσκετο εἰς διαπρα-
 γματεύσεις καὶ ἐρίδας πρὸς τοὺς Βενετούς, ἀξιοῦντας τὴν εἰς
 αὐτοὺς παράδοσιν τοῦ Ἄργους. Τέλος δὲ καὶ αὐτὴ ἡ Κόρινθος
 ἢ ἐν ἀμείσῳ γειτονίᾳ τοῦ ἰσθμοῦ κειμένη δὲν κατείχετο ὑπὸ τοῦ
 Θεοδώρου, ἀλλ' ἦτο προικῶν ἀπὸ τοῦ συγγάμβρου αὐτοῦ
 Καρόλου Τόκκου, παλατίνου κόμιστος Κεφαλληνίας καὶ Λευ-
 κᾶδος, ἔχοντος σύζυγον τὴν θυγατέρα τοῦ Φλωρεντίνου δυνά-
 στου τῶν Ἀθηνῶν Νερίου Α' Ἀτζαϊώλη. Ὅτε δὲ τέλος ὁ μὲν
 Τόκκος ἐπεισθῆ νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν σύγγαμβρον τὴν Κόρινθον
 τῷ 1395, ἢ δὲ Βενετία, κατέχουσα ἤδη τὸ Ναύπλιον, εὐρίσκετο
 εἰς τὰ πρόθυρα τῆς εἰς αὐτὴν παραχωρήσεως καὶ τοῦ Ἄργους,
 ἧτις καὶ ἔγεινε τὸν Μάρτιον τοῦ 1396, ὁ Θεόδωρος ἠξιώθη ὀλί-
 γας ἡμέρας πρὸ αὐτῆς τὸν Φεβρουάριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους παρὰ
 τῆς Βενετίας τῆς ῥητῆς διαβεβαιώσεως, ὅτι ἐμελλεν αὐτὴ νὰ
 συνεργήσῃ εἰς τὴν ὀχύρωσιν τοῦ ἰσθμοῦ. Πράγματι ἡ βενετικὴ
 πολιτεία, οἷονεὶ παρέχουσ' ἀντιστάθμισμα διὰ τὴν ἐπικειμένην
 παράδοσιν τοῦ Ἄργους, ὑπεσχέθη, τοῦθ' ὅπερ καὶ εἰς αὐτὴν
 ἐκείνην συνέφερε χάριν ἐξασφαλίσεως τῆς νέας αὐτῆς γειτονι-

κῆς εἰς τὸν ἰσθμὸν κτήσεως καὶ τῶν ἀπωτέρων ἐν Κορώνῃ καὶ Μεθώνῃ βενετικῶν ἀποικιῶν, οὐ μόνον νὰ συμπράξη εἰς τὴν τείχισιν τοῦ ἰσθμοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ συμμετάσχη τῆς φυλάξεως τοῦ κτισθησομένου περιβόλου. Ἐπηγγείλαντο δὲ οἱ Βενετοὶ καὶ αὐτὴν τὴν σύμπραξιν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Ναβαρραίων Πέτρου Σουπερανὸς τοῦ ἀξιολύτου τὴν προσωνομίαν ἡγεμόνος τῆς Ἀχαΐας, ὅστις ἐτύχχανε τῆς προστασίας τῆς βενετικῆς πολιτείας.

Ἀλλὰ παρὰ τὰ συμφωνηθέντα τὸ τεῖχος δὲν ἤρχισεν οἰκοδομούμενον, καὶ οἱ Τοῦρκοι στρατηγοὶ Ἑβρενὸς βέης, ἔ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καλούμενος Βρανέζης, καὶ Γιαγούπ πασσαῆς ἠδυνήθησαν νὰ εἰσελάσωσιν ἀκώλυτοι εἰς τὴν Πελοπόννησον τῷ 1397. Οἱ δὲ τοιοῦτοι κίνδυνοι ἤρχισαν πείθοντες πάντας τοὺς ἐν Πελοποννήτῳ κυριαρχοῦντας, ὅτι τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἦτο ἡ τείχισις τοῦ ἰσθμοῦ. Ὅτε δὲ ὁ δεσπότης Θεόδωρος ἤρχισε διαπραγματευόμενος πρὸς τοὺς ἐν Ῥόδῳ Ἰωαννίτας ἱππότες περὶ τῆς εἰς αὐτοὺς ἀπεμπολήσεως τῆς Κορίνθου τῷ 1400, ἐδήλωσε δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Πέτρος Σουπερανὸς τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ εἰς τὴν τοιαύτην μετασίβασιν τῆς πόλεως εἰς τοὺς ἱππότες, οὐ μόνον ὑπεσχέθη νὰ ὑπάρξῃ φίλιος αὐτῶν γείτων, ἀλλὰ καὶ συνωμολόγησεν, ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὴν τείχισιν τοῦ Ἑξαμιλίου². Παρουσιάζεται δὲ ἤδη τοῦτο τὸ ὄνομα, ὅπερ πρέπει νὰ ποδεχθῶμεν ἐπικρατῆσαν μεταξύ τῶν ἰουστινιανείων χρόνων καὶ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος τελευτῶντος.

Ὁμολογηθείσης δὲ τῷ αὐτῷ ἔτει τῆς εἰς τοὺς Ῥοδίους ἱππότες πωλήσεως τῆς Κορίνθου, προστεθήσαν καὶ οὗτοι εἰς τοὺς ἐπιδιώκοντας τὴν τείχισιν τοῦ ἰσθμοῦ χάριν ἀσφαλείας τῆς νέας αὐτῶν κτήσεως. Διὸ τὸν Μάιον τοῦ 1401 ἀπεσταλμένος τοῦ δεσπότη Θεοδώρου πρὸς τὴν βενετικὴν πολιτείαν,

¹ Ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τῆς Βαντίας Misti Τόμ. XLIII φ. 320^β, 346^β. II:61. *Hopf* Griechenland im Mittelalter ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ τοῦ *Ersch* καὶ *Gruber* Τόμ. 86 σ. 61.

² *Hopf* ἐνθ' ἀν. σ. 66.

ἔχων ἐντολὴν πρὸς τοὺς ἄλλοις νὰ συνεννοηθῇ μετ' αὐτῆς περὶ τῆς τειχίσεως ταύτης, ἀνεκοίνωσεν, ὅτι ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ ἔλθωσι χάριν τούτου τοῦ ζητήματος καὶ ἴδιοι ἀπόστολοι τοῦ δεσπότη ὡς καὶ τῶν Ῥοδίων ἱπποτῶν. Διὸ ἡ βενετικὴ σύγκλητος ἐφήρισε τῇ 6 Μαΐου τοῦ ἔτους ἐκείνου νὰ δοθῇ εἰς τὸν ἀπεσταλμένον ἐκείνον τοῦ Θεοδώρου ἡ ἀπάντησις, ὅτι, ἀφ' οὗ ἔμελλον νὰ ἔλθωσιν ἴδιοι ἀπόστολοι, δὲν ἐπείγει νὰ λεχθῇ ἡ συζητηθῆ τι περὶ τῆς εἰρημένης ὑποθέσεως, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀκρόασιν τῶν προτάσεων τῶν ἐλευσομένων θέλει δοθῇ ἡ προσήκουσ' ἀπάντησις. Τὸ εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἀναπερόμενον μέρος τῆς ἀποράσεως τῆς βενετικῆς συγκλήτου ἔχει ὧδε: *Ad partem secundam in qua facit mentionem quod oratores dicti domini sui principis (τοῦ Θεοδώρου) et fratrum de Rodo venturi sunt de brevi ad nostram presentiam pro facto Heximilii quam clausuram omnes cognoverant et cognoscunt esse conservationem et securitatem illius patrie etc; respondeatur quod postquam oratores predicti venturi sunt, non expedit quod aliquid dicatur vel ratiocinetur de materia predicta, advenientibus autem eis, nos audiemus eos, et postea dabitur responsio secundum eorum propositionem, prout nobis honestum et rationabile apparebit*¹. Τὸ δὲ πρῶτον μέρος τῆς ἀποράσεως ταύτης παρανοήσας ὁ Γρηγορόδιος ἔγραψεν, ὅτι ἤδη ὁ Θεόδωρος, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Βενετῶν, εἶχεν ἀρχίσει τὴν τειχοδομίαν².

Ὅποια δὲ ἡ ἔκθεσις τῆς ἀναβληθείσης συσκέψεως περὶ τῆς τειχίσεως τοῦ ἰσθμοῦ, ἂν πράγματι ἐστάλησαν εἰς Βενετιάν οἱ ἀνακρινόμενοι χάριν αὐτῆς εἰδικοί πρέσβεις, ἀγνοοῦμεν. Ἐν δὲ μόνον εἶνε βέβαιον, ὅτι τὸ ζήτημα παρειαλύσθη ἐπὶ ἔτη ἰκανὰ χωρὶς νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ τείχισις τοῦ ἰσθμοῦ.

Ἐν τούτοις δὲ κατὰ τὰ ἔτη, καθ' ἃ ὁ Θεόδωρος ἐμελέτα καὶ παρεσκεύαζε τὴν πολυδάπανον οἰκοδόμησιν τοῦ τείχους, πρέσβη

¹ *Σάβα Μνημεία Ἑλληνικῆς ἱστορίας* Τόμ. Β' σ. 30.

² *Gregorovius Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter* Τόμ. Β' σ. 279. Ἑλλ. μεταφρ. *Στυφ. Π. Λάμπρου* Τόμ. Β' σ. 283.

πιθανῶς εἰς ἐπισκευὰς τῶν τειχῶν αὐτῆς τῆς πόλεως Κορίνθου, κειμένης ἔνθα καὶ ἡ ἀρχαία πόλις ὀπὸ τὸν Ἀκροκόρινθον. Ἔχομεν τοῦλάχιστον ἐν τῷ Μοναχεῖῳ κώδικι 131, φ. 71^a, ὅστις κατὰ τινα ἐν φ. 353^a σημειώσιν ἐγράφη Die 14 martii 1549 μαρτίου 14 εἰς τὴν Κρήτην. In Candia, ἐπίγραμμα φέρον τὴν ἐπιγραφὴν τήνδε· Μάρκου μοναχοῦ σίχοι εἰς τὴν Κόρινθον¹ καὶ εἰς τὴν στήλην² τοῦ ἀγίου ἡμῶν ἀθρότου τοῦ δεσπότου τοῦ πορφυρογεννήτου : Εἰς τὴν πύλην τῆς Κορίνθου. Καὶ τίς μὲν ὁ συντάξας τὸ ἐπίγραμμα μοναχὸς Μάρκος δὲν γινώσκουμεν. Ἄλλα δὲν εἶνε ὅλως ἀπίθανον νὰ εἶνε Μάρκος ὁ Εὐγενικός ἑκατόπιν γενόμενος μητροπολίτης Ἐφέσου καὶ ὡς τοιοῦτος παραστὰς τῷ 1439 εἰς τὴν ἐν Φλωρεντία σύνοδον. Φέρεται δὲ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ Ἐκφρασις Κορίνθου. Καὶ εἶνε μὲν πιθανώτερον, ὅτι αὕτη εἶνε ἔργον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ νομοφύλακος Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶνε ἐντελῶς ἀπίθανον νὰ ἐπεσκέφθη τὴν Πελοπόννησον καὶ ὁ Μάρκος, ὅτε ἦτο ἔτι μοναχός. Ἄν δ' οὕτως ἔχη τὸ πρᾶγμα, ὁ μόνος δεσπότης τῆς Πελοποννήτου ὁ κατὰ τὸ ἐπίγραμμα ἐπισκευάσας τὴν πύλην τῆς Κορίνθου, καταστραφεῖσαν ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, οὐ καὶ τὸ ἄγαλμα ἰδρύθη ἐπ' αὐτῆς, δύναται νὰ εἶνε ὁ Θεόδωρος Α'. Καὶ ἄλλως δ' εἶνε πιθανόν, ὅτι οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ἀνακαινίσας τὴν πύλην ταύτην. Ἴσως δὲ καὶ τὰ τείχη τῆς Κορίνθου, καὶ παρασχῶν ταύτην τὴν ἐπισκευὴν ὡς εἰςδατήριον δωρεὰν εἰς τὴν πόλιν, ἦν αὐτὸς παρέλαβε παρὰ τοῦ Καρόλου Τέκκου, ἐφ' ᾧ ἰδρύθη ἐπὶ τῆς πύλης καὶ ὁ ἀνδριὰς αὐτοῦ. Εἶνε δὲ τὸ ἐπίγραμμα γεγραμμένον καταλογόδην εἰς τέσσαρα κῶλα (στ. 1-4: Ἀστεως - δεσπότης, στ. 5-9: χειρὶ - λέγον, στ. 10: ἄλι-σιον - χρόνους, στ. 11-12: σκόπει - κλέος), καὶ ἔχει ὧδε·

¹ Καθὼς ἀνέγνω κορίνθων ὁ *Hardt* Catalogus codicum manuscriptorum graecorum bibliothecae regiae Bavaricae Τόμ. Β' σ. 86, ἐγράφησεν μόνον τὴν ἐπιγραφὴν.

² Ἐν τῷ κώδικι στύλην.

Ἄστεως τήνδε πύλην ἄθροισμοί ξένοι,
 ἦν ποτε, φεῦ τῆς τροχαλοπεπρωμένης,
 χερσὶν ἀλοῦσαν Ἰταλῶν ἐσπερίων
 ἀνάκτων γόνος, πορφυρικῆς δεσπότης

ἢ χειρὶ στεναρᾶ καὶ φρενῶν βάθει πλείων
 ἀντιμετῆξεν εἰς φορὰς παλινδρομοῦς·
 καὶ γέ θεσπίσας ἐξ ὕψους διανοίας
 τὸ σφόν οὕτως ὑπερθεῖν ἐγράφη βρέτας,
 λόγοις ἀθέκτοις θεαταῖς πᾶσι λέγων
 10 ἄληπτον αὐτοῦ μνημῆν εἰς μακροῦς χρόνους.
 Σκόπει τε λοιπὸν ὅσον οὗτος ἐν βίῳ
 λαμπρὸν ἀπηνέγκατο πᾶμμεγα κλέος.

Ἡ δ' ἐπὶ μακρὸν ἀναδληθεῖσα τειχίσις τοῦ ἰσθμοῦ καταρ-
 θώθη τέλος μόλις τῷ 1413, ὅτε ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος μετὰ
 τὴν ἐκ τῆς Ἑσπερίας ἐπιστροφὴν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπο-
 λιν, ἐπωφελούμενος τὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βαγιαζίτ, βραχὺν
 χρόνον μετὰ τὴν ἦτταν καὶ ζώγρησιν αὐτοῦ παρὰ τὴν Ἀγκυραν
 τῷ 1402 ὑπὸ τοῦ Ταμερλάνου, ἐκελθοῦσαν εἰρήνην πρὸς τὸν
 Μωάμεθ Α', εὔρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαρρυθμίση τὰ τῆς Πελο-
 ποννήσου, στηρίζων τὴν ἐν αὐτῇ ἀρχὴν τοῦ ἰδίου υἱοῦ Θεοδώ-
 ρου Β' τοῦ διαδεχθέντος ὡς δεσπότης τὸν ἐν ἔτει 1407 θανόντα
 θεῖον Θεόδωρον Α'.

Περὶ δὲ τῆς τειχίσεως τοῦ ἰσθμοῦ τῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ
 Μανουὴλ κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἔχομεν ἱκανὰς πηγὰς. Καὶ πρῶ-
 τον ὁ Φραντζῆς μαρτυρεῖ περὶ αὐτῆς τάδε: *Ἐν δὲ τῷ Ἰουλίῳ
 μηνὶ ἡσπκα' (= 1413) ἐξῆλθεν ἀπὸ τῆς πόλεως ὁ βασιλεὺς
 κὺρ Μανουήλ. Ἀπελθὼν εἰς τὴν νῆσον Θάσον ἐπῆρεν αὐτὴν*

1. Ἄστεως τὴν δὲ	ἀθροισμοί	2. ἦν ποδὶ	φευκτικῆς	Μή
τοι γραπτεῖον τροχαλῆς πεπρωμένης;		3, ἀλοῦσαν	ἐσπερίων	
πορ				
4. φουρανθῆς	5. στεναρᾶ	βαθῆ	πλείων	6. αὐτῆ μετ-
οἶξε	Μή τοι γραπτεῖον μάλλον αὐθις μετῆξεν;	φόρους		7. θε-
σπίδας	διανοίας	9. λέγων	11. τὲ	οὕτως
				12. πᾶν μέγα

ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ τοῦ 570β (= 1413) ἔτους· καὶ αὐθις ἀπῆλθεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, εἶτα εἰς τὴν Μωρέαν, ἔνθα ὠκοδόμησε τὸ Ἐξαμίλιον ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ ὅπου καὶ ἐν ἑτέροις καιροῖς ὠκοδομήθη, ὅταν ὁ Ἀρταξέρξης ὁ βασιλεὺς περάσας ἐκ τῆς Ἀσίας μετὰ τοῦ μεγαροδμήτου ἐκείνου στρατοῦ ἤρξατο καὶ αὐτῶν. Εἶτα διὰ τὸ μᾶκρος τοῦ καιροῦ τὸ τὰ πάντα δαμάσθη καὶ ἀνεπιμέλητον ἀφεθὲν διεφθάρη· ἐκ δευτέρου δὲ κτισθὲν ἦν παρὰ τοῦ ἐν βασιλεῦσιν ἀειμνήστου μεγάλου Ἰουστινιανοῦ, οὐχ ὑπὲρ ἀνάγκης (ὅτι αὐτὸς γὰρ σχεδὸν εἶπειν τὸν κόσμον ἅπαντα ὑπέταξε), ἀλλὰ μόνον ἐφάνη αὐτῷ καλόν· ἐπεὶ καὶ ἄλλας ἑτέρας κτίσεις καὶ οἰκοδομὰς ἐποίει, τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν καλλωπίζων, ἔδοξεν αὐτῷ καὶ ἡ κτίσις τοῦ Ἰσθμοῦ. Προστάξας ἐγένετο ἐν τῷ τόπῳ ἔνθα ἐν τινι καιρῷ καὶ ὁ πατριάρχης Νικήτας ὁ ἐπονομαζόμενος Ὀρειφᾶς τὰς νῆας ἤγουν τὰς τριήρεσι· τὰς Ῥωμαϊκὰς διὰ τῆς ξηρᾶς τοῦ Ἰσθμοῦ ἐκ τῆς ἐλλαδικῆς θαλάττης εἰς τὴν δυτικὴν περᾶσας τοὺς Κρητὰς Ἀγαρηνοὺς ἐτροπώσατο ¹.

Καὶ κατωτέρω δὲ διὰ τῶν ἐξῆς περιγράφει ὁ Φραντζῆς λεπτομερῶς τὰ τῆς τειχίσεως· Τῷ 570γ ἔπει, Μαρίνου γ' ὁ βασιλεὺς ἀπέσωσεν ἐν τῷ λιμένι τῶν Κεγχρεῶν ὀνομαζομένων καὶ τῇ ὀγδόῃ Ἀπριλλίου ἤρξατο ἰνακαθαίρειν καὶ ἀνοικοδομεῖν αὐτὸν δὴ τὴν Ἰσθμὸν, οὐ πέρα ἔστι τὸ μῆκος ἢ μᾶλλον εἶπειν τὸ εὖρος ἐκ μιᾶς θαλάττης εἰς τὴν ἑτέραν ὀργυῖαις τριςχιλίας καὶ ὀκτακόσμαις ² τὸ δὲ μᾶκρος ἐκ τῆς χέρσου τῆς Ἑλλάδος ἦτοι τῆς Ἀτικῆς γῆς μετὰ τὸ καταβῆναι τὴν τραχεῖαν ὁδὸν τὴν λεγομένην Πλάγιον κακὸν, ἕως τῆς πεδιάδος κάτωθεν φθάσαι, ἐν ᾧ τόπῳ ἦν κτισθέντα τὰ τείχη ταῦτα τοῦ Ἰσθμοῦ, στάδια τριάκοντα ³. Ἀπὸ δὲ τῶν τειχῶν τοῦ Ἰσθμοῦ ἕως τῆς Κορίνθου τοῦ ⁴ ὑπὲρ νεφέλας φρουρίου βουνῶν καὶ

¹ Φραντζῆς ἐκδ. Βόννης σ. 96,4 κ. ἑ.

² Ἐν τῷ παρ' ἐμοὶ χειρογράφῳ ὀργυῖαι τριςχιλίας καὶ ὀκτακόσμαι.

³ Ἐν τῷ παρ' ἐμοὶ χειρογράφῳ στάδια τριάκοντα καὶ...

⁴ Ἐν τῷ παρ' ἐμοὶ χειρογράφῳ τῶν.

τοῦ ἰσθμοῦ τέλος στάδια ὑπάρχοναι πολλά ¹. Ἔοικε δὲ ἡ Πελοπόννησος πλατάνου φύλλῳ εἰς πάντα, τοῦ δὲ φύλλον τὸ καῦλος ὁ ἰσθμὸς ἐστίν. Ἀνέστησε δὲ πύργους ² ἐν αὐτῷ ἑκατὸν πενήκοντα καὶ τρεῖς. Καὶ ἐν τινι μαρμάρῳ εὗρον γράμματα γεγραμμένα λέγοντα οὕτως· «φῶς ἐκ φωτός, θεὸς ἀληθινός ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ φυλάξῃ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν καὶ τὸν πιστὸν δοῦλον αὐτοῦ Βικτωρίνον καὶ πάντας τοὺς ἐν τῇ Ἑλλάδι οἰκοῦντας, τοὺς ἐκ θεοῦ ζῶντας ³.

Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἀξία λόγου εἶνε πλήν τῶν λέξεων τοὺς ἐκ θεοῦ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπιγραφῆς, ἀνθ' ὧν ἐ λίθος ἔχει ΤΗC ΚΤΘΕΩΝ ⁴, ἡ ἐσφαλμένη χρονολογία σπδγ'. ἀνθ' ἧς ὁ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ μου κώδιξ τοῦ Φραντζῆ ⁵ ἔχει ὀρθῶς σπκγ'. Ἄλλ' ὅτι καὶ ἐν ἄλλοις κώδιξι τοῦ Φραντζῆ ἐφέρετο ἡ χρονολογία αὕτη ἐσφαλμένη, ξενίζουσα ἐνίοτε τοὺς ἀναγνώστας τῆς χρονογραφίας αὐτοῦ, προβαίνοντας εἰς διόρθωσιν αὐτῆς, ἀποδεικνύει τὸ ἐξῆς μέρος ἀνεκδότου χρονικοῦ σημειώματος, περιλαμβανομένου ἐν τῷ κώδικι 61° φ. 94^a τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει εὐαγοῦς μονῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, εἰλημμένον δὲ πάντως ἐκ τοῦ Φραντζῆ κατ' ἐπιτομήν· Ἔτους σπκη' ἀπριλλίου ιη' ὁ βασιλεὺς κῦρ μανουήλ ἤρξατο καθαίρειν καὶ οἰκοδομεῖν αὐτὸν τὸν ἰσθμὸν, οὐπερ ἐστὶ τὸ μῆκος ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τὸ εὖρος ἐκ μιᾶς θαλάττης εἰς τὴν ἑτέραν ὄργιαις τρισχίλιας καὶ ὀκτακόσιας. Ἔοικε δὲ ἡ Πελοπόννησος πλατάνου φύλλον ἐς πάντα, τοῦ δὲ φύλλον τὸ καῦλος ὁ ἰσθμὸς ἐστίν· ἀνέστησε δὲ πύργους ἐν ἑαυτῷ ἑκατὸν πενήκοντα καὶ τρεῖς, καὶ ἐν τινι μαρμάρῳ εὗρὼν γράμματα γεγραμμένα λέγοντα οὕτως· φῶς ἐκ φωτός θεὸς ἀληθινός, ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ, φυ-

¹ Ἐν τῷ παρ' ἐμοὶ χειρογράφῳ μετὰ τὴν λέξιν στάδια ἔπεται κενόν. . . .

² Ἐν τῷ παρ' ἐμοὶ χειρογράφῳ τείχους.

³ Φραντζῆ ἰκδ. Βόννης σ. 107, 19 κ. ἰ.

⁴ Ὁ Φραντζῆς εὐκόλον ἦτο νὰ πλανηθῆ ἀναγνῶς τὸ δεύτερον ὡς Ε τὸ Γ τὸ τελικὸν τοῦ ΤΗC καὶ παραβλέψας τὸ ἄνωθεν τῆς ἀνορθογράφως, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ κ. Σκιαῖ (*Ἴδε ἀνωτέρω σ. 38), γεγραμμένης λέξεως ΘΕΩΝ μικρὸν Τ.

⁵ Ἴδε ἀνωτέρω σ. 269.

λάξει τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν μετὰ τῶν πιστῶν δούλων αὐτοῦ Βηκτιρίου καὶ πάπας τοὺς ἐν τῇ Ἑλλάδι οἰκοῦντας τοὺς ἐκ θεοῦ ζῶντας.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ τοῦ Φραγκτῆ· ὁ δὲ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ὡς ἐξῆς ἀγγεῖται τὰ τῆς τειχίσεως· Διὸ καὶ Ἐμμανουὴλ ὁ Βυζαντίου βασιλεὺς ἐπὶ Πελοπόννησον ἀφικόμενος τὸν τε ἰσθμὸν εἰείχισε, καὶ τοὺς Πελοπόννησίους αὐτοῦ μειοπεμφάμενος, ἐπειδὴ εἰείχισε τὸν ἰσθμὸν. Ὁ δὲ ἰσθμὸς οὗτος ἐξήμισαν τὴν Πελοπόννησον, ὥστε νῆσος γενέσθαι, διείργει, ἐς δύο καὶ τεσσαράκοντα σταδίους ἀπὸ θαλάττης εἰς θάλατταν καθήκων, καθ' ὃν δὴ χῶρον καὶ Ἰσθμια ἐτελεῖτο τοῖς Ἕλλησι. Διήκει δὲ ἀπὸ Κορίνθου πόλεως σταδίους πέντε καὶ εἴκοσι. Τούτῳ τὸν ἰσθμὸν ἐλαύνοντος Ξέρξεω τοῦ Δαρείου ἐπὶ τὰς Ἀθήνας εἰείχισαντο Πελοποννήσιοι, διακωλύειν βουλόμενοι μὴ παριέναι εἴσω τῆς Πελοποννήσου τὸν βάρβαρον. Μετὰ δὲ ταῦτα Ἰουστινιανὸς ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς τὸ δεύτερον εἰείχισε. Καὶ οὗτος δὴ, ὡς εἰρηναῖα αὐτῷ πρὸς Μεχμέτη τὸν Παιαζήτεω, ἐς Πελοπόννησον ἀφικόμενος τὸν τε ἀδελφὸν αὐτοῦ καθίστη ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τῆς Πελοποννήσου καὶ τὸν ἰσθμὸν εἰείχισεν, ὥστε αὐτῷ τελέσαι τοὺς Πελοποννησίους ἐπὶ τὴν τοῦ ἰσθμοῦ φυλακὴν χρήματα. Προηγόρευε μὲν οὖν ἐς τὸν ἰσθμὸν συλλέγεσθαι οἱ δὲ ἐπειθόντιο, καὶ συλληχθέντες εἰείχιζον, συμβαλλόμενος ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν¹.

Ἄλλὰ καὶ παρ' ἄλλου συγγραφείως, τοῦ Μάζαρι, ἐν τῇ Ἐπιδημῖα τοῦ Ἄδου φέρονται τὰ ἐξῆς περὶ τοῦ ἔργου τούτου τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ· Εἶτα μέχρι καὶ Θεσσαλονίκης τοῦ τοιοῦτου ἐλθόντος καὶ τὰ ἐκεῖσε πάντι' εὐ καὶ ὡς εἰκὸς διαθεμένον, ἐπανῆκε μετὰ τῆς τοιαύτης δυνάμεως καὶ πρὸς τὴν τοῦ Πέλοπος χαιρών. Ἐπανῆκεν οὖν οὐ πρὸς θοίνην οὐδὲ θήραν, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς ἄνεσιν καὶ πόνων ἀνακωχὴν τῶν πολλῶν καὶ γενναίων ἐκείνων ἔργων ὧν ἐν Θεσσαλονίκῃ

¹ Λαόνικου Χαλκοκονδύλη εκδ. Βόννης; σ. 183,20 κ. ἑ.

καὶ θάσω πεποίηκεν· ἀλλὰ τὸν ἀπ' αἰῶνος κατεσκευασμένον Ἰοθμὸν τῆς Πελοποννήσου καὶ βατὸν τυχάνοντα τῷ βουλομένῳ παντὶ, ὃν οὐδ' ἐν ὕπνοις ὀνειροπόλησέ τις τῶν προτοῦ βασιλέων πρὸς τὸ τειχίσαι τε καὶ ταφρῶσαι, τοῦτον παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἐν πέντε πρὸς ταῖς εἴκοσιν ἡμέραις μετ' ἐπάλλξεων καὶ πυργωμάτων τὸν τοιοῦτον τετείχισε περίβολον, καὶ σὺν αὐτῷ ἀνωκοδόμησε καὶ τὰ ἐν ἄκροις κατεσκευασμένα δύο πύργια εἰς φρουρὰν μὲν τῶν ἐνδον συναναστρεφόμενων, λιμένα δὲ τῶν χειμαζομένων ἐξῶθεν ὑπ' ἀνάγκαις βαρβαρικαῖς ¹.

Εἰς ταῦτα δὲ προστίθεται τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ Βραχέως χρονικοῦ τοῦ ἐκδομένου ἐν τῇ Βυζαντίδι τῆς Βόννης μετὰ τὸν Δούκαν· Τῷ ς' αὐγ' εἴει ἦλθεν κύριος (ἐν τῷ κώδικι κατὰ τὴν ἐμὴν ἀντιβολὴν κῦρ) Μανουὴλ ὁ βασιλεὺς ὁ Παλαιολόγος καὶ ἔκτισεν τὸ Ἑξαμίλιον (ἐν τῷ κώδικι κατὰ τὴν ἐμὴν ἀντιβολὴν ἑξαμή²) μηνὶ Μαΐῳ καὶ μηνὶ Μαρτίῳ λ' ἡμέρα τοῦ μεγάλου Σαββάτου (ἐν τῷ κώδικι κατὰ τὴν ἐμὴν ἀντιβολὴν σαββάτου) ἐπίασεν τοὺς ἀρχοντας τοῦ Μωραῖως ³. Αὐτὸ δὲ αὐτότατον τὸ σημεῖωμα τοῦτο (μόναι διαφοραὶ σαββάτου καὶ μωραῖως) εὐρηται καὶ ἐν τῷ ὑπ' ἐμοῦ ἐκγραφέντι Παρισιακῷ κώδικι 177³ φ. Α⁶.

Ἄλλὰ πλὴν τούτων πάντων ἔχομεν καὶ βραχὺ χρονικὸν σημεῖωμα περιλαμβανόμενον εἰς δύο κώδικας τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, γεγραμμένους ἀμφοτέρους τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα. Ἐκ τοῦ ἐτέρου δ' αὐτῶν ἔχει ἐκδοθῆ ἔκπαλαι ἐν τοῖς σημειώμασιν εἰς τὸ Πασχάλιον Χρονικόν ³. Ἐξεδόθη δ' ἐν αὐτοῖς ex codice Regio, οὐ δὲν ἀναγράφεται ὁ ἀριθμὸς. Εἶνε δ' οὗτος ὁ κώδιξ ὁ φέρων νῦν ἐν τῇ Ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων τὸν ἀριθμὸν 2622, ἔχων τὸ σημεῖωμα

¹ *Boissonade Anecdota Graeca e codicibus Regiis*. Ἐν Παρισίοις, 1831. Τόμ. Β' σ. 177 κ. ε. — *Ellissen Analecten der mittel-und neugriechischen Literatur*. Ἐν Λειψίῳ, 1860 Τόμ. Δ', α' σ. 242.

² σ. 517, 11.

³ Ἐκδ. Βόννης Τόμ. Β' σ. 254.

ἐν φ. 599⁶. Ἐκδίδω δ' αὐτὸ ἐνταῦθα μεθ' ἱκανῶν μὲν διαφορῶν ἀπὸ τῆς ἐν τῷ Παρισιακῷ Χρονικῷ ἐκδόσεως, ἀλλ' ἀπαραλλάκτως ὡς φέρεται ἐν τῷ κώδικι ἐκ φωτογραφίας μετὰ πολλῆς τῆς προθυμίας σταλείσης μοι κατ' αἰτησίν μου ὑπὸ τοῦ κ. Omont. Ἐχει δὲ ὡδε: ∴ Ἐν ἔτει ς^ωϞ^ωκγ^ω Ἰνδικτιῶνος η^η^ς μαρτίου κθ^η, ἡμέρα παρασκευῆ μεγάλη ἦλθεν ὁ βασιλεὺς ὁ μακαρίτης κύριος μανουὴλ ἐν τῷ λιμένι τῶν κεχρεῶν, καὶ τῇ η' ἀπριλλίου ἤρξατο ἀνακαθαίρειν καὶ ἀνοικοδομεῖν τὸ ἐξαμίλιον¹ ὄπερ ἔνι τὸ μήκος (ἐκ τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος μήκος) οὐργηῆς Γ^ω² ανέστησε³ δὲ πύργους ἐπ' αὐτῷ ργ^γ. Εὐρέθεισαν καὶ γράμματα ἐν μαρμάρῳ λαξευτὰ κατὰ τὸ μέρος τὸ ἐν τῇ ἐλάδῃ⁴ λέγοντα οὕτως· φῶς ἐκ φωτὸς θεὸς ἀληθινὸς ἐκ θεοῦ ἀληθινοῦ· φυλάξῃ τὸν αὐτοκράτορα ἰουστινιανόν· καὶ τὸν πιστὸν αὐτοῦ δοῦλον βικτορίνον καὶ πάντας τοὺς ἐν τῇ ἐλάδῃ οἰκούντας τοὺς ἐν θεῷ ζώντας.

Τὸ δ' αὐτὸ σημεῖωμα εὕρηται καὶ ἐν τῷ Παρισιακῷ κώδικι 1278 ἐν φ. 172⁶. Εἶνε δ' ἀπαραλλάκτον τῷ ἀνωτέρῳ πλὴν ὀλίγων ὀρθογραφικῶν διαφορῶν, αἷς ὑπεσημείωσα ἤδη. Τὸ αὐτὸ δὲ σημεῖωμα τέλος μετὰ τινων λεκτικῶν καὶ ὀρθογραφικῶν διαφορῶν περιέχει τὸ βραχὺ χρονικὸν τὸ περιλαμβανόμενον ἐν τῷ κώδικι 282 φ. 87⁶ κ. ἐ. τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει μονῆς Διονυσίου.

Ἐκ τῶν χωρίων τούτων γίνεται δῆλον, ὅτι ὁ Μανουὴλ ἔφθασεν εἰς τὸν λιμένα τῶν Κεχχεῶν τὸν Μάρτιον τοῦ 1415. Καὶ κατὰ μὲν τὸν Φραντζῆν ἡ ἡμέρα τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ ἦτο ἡ 13 Μαρτίου, κατὰ δὲ τὸ παρισιακὸν χρονικὸν σημεῖωμα ἡ 29 Μαρτίου, μεγάλη Παρασκευῆ. Τῆς δὲ τειχίσεως ἔναρξις ἔγεινε τῇ ὀγδόῃ Ἀπριλίου, ὡς ὀλογράφως φέρεται παρὰ τῷ Φραντζῆ. Πρὸς τὴν αὐτὴν δὲ χρονολογίαν συμφωνοῦσιν ἀμφοτέρω τάπογραφα τοῦ παρισιακοῦ χρονικοῦ σημειώματος. Ἡ δ' ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ

¹ Ἐν τῷ Παρισιακῷ κώδικι 1278 ἐξαμίλιον.

² Ἐν τῷ Παρισιακῷ κώδικι 1278 οὐργιᾶς, Γω.

³ Ἐν τῷ Παρισιακῷ κώδικι 1278 ἀνέστησεν.

⁴ Ἐν τῷ Παρισιακῷ κώδικι 1278 ἐλάδει.

Πασχαλίου χρονική γραφή κ' (= εἴκοτον) εἶνε παρανεγνωσμένη ἀντί τοῦ ἐν τῷ κώδικι γεγραμμένου η' (= ὀκτώ). Τὸ δὲ μῆκος τοῦ τείχους ὁ μὲν ἀρχαῖζων Λαόνικος Χαλκοκονδύλης λέγει ἐκτεινόμενον εἰς τεσσαράκοντα καὶ δύο στάδια, ἐν διαφωνίᾳ πρὸς τὸ ὑπὸ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου καὶ τοῦ Προκοπίου ἀναγραφόμενον μέτρον τεσσαράκοντα σταδίων, ὁ δὲ Φραντζῆς ἀνάγει εἰς ὀργυίας τρισχιλίας καὶ ὀκτακοσίας, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ παρισιακὸν χρονικὸν σημείωμα. Ἄλλ' αἱ δύο αὗται μαρτυρίαι δὲν συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας. Ἐν ὀργυιά νοῆται ἐνταῦθα ἡ αὐτὴ καὶ παρ' ἀρχαίοις, ἀντεστοίχει πρὸς τὸ ἑκατοστὸν τοῦ σταδίου ἕνα τρισχιλία ὀκτακοσμία ὀργυαὶ ἀποτελοῦσι στάδια τριάκοντα ὀκτώ, ἐπειδὴ δ' ἕκαστον τούτων πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ πρὸς μέτρα 184,98, ἔχομεν ἐν ὄλῳ μέτρα 7028,24 ἀντί τῶν κατὰ τὸν Χαλκοκονδύλην 7769,16. Ἐξ ἐτέρου δὲ οὐδέτερος τῶν ἀριθμῶν τούτων ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Ἑξαμιλίου, ὅπερ ἔφερον ὁ ἰσθμὸς, διότι ἐξ μίλια ῥωμαϊκά, οἷα τὰ ὑποτιθέμενα ἐνταῦθα, ἀποτελοῦνται ἐκ μέτρων 10868,30· πλησιάζουσι δ' ὁμοίως ἀμφότεροι πρὸς τὸν ὑπολογισμὸν τοῦ Boblay, ἀναδιβάζοντος τὸ μῆκος τοῦ ἀρχαίου τείχους εἰς 7300 μέτρα¹.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς πύργους τῶν τειχῶν συμφωνοῦσιν ὁ Φραντζῆς καὶ τὸ παρισιακὸν χρονικὸν σημείωμα, ἐν οἷς οὗτοι λέγονται ἑκατὸν πενήκοντα τρεῖς· εἰς τούτους δὲ προσθέτει ὁ Μάζαρις καὶ τὰ δύο κατὰ τὰ ἄκρα τοῦ περιβόλου ὑπὸ τοῦ Μανουήλ ἀνακτισθέντα φρούρια ὡς καὶ τὰς ἐπάλλξεις τοῦ τείχους. Ὁ αὐτὸς δὲ ποιεῖται λόγον καὶ περὶ τῆς περιβαλλούσης τὸ τεῖχος τάφρου².

Οὐδὲ παρατηροῦμεν μεταξὺ τοῦ Φραντζῆ καὶ τοῦ χρονικοῦ σημειώματος ταύτας μόνας τὰς ἤδη σημειωθεῖσας συμφωνίας, ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν φράσιν ἤρξατο ἀνακαθαίρειν καὶ ἀνοικοδομεῖν τὸ Ἑξαμίλιον συμφωνοῦσι καὶ περὶ τὴν ἀναγραφὴν τῆς

¹ Expédition de Morée σ. 37.

² Τειχίσαι τε καὶ ταφρῶσαι ἔν τε τῷ ἀνωτέρῳ παρατεθέντι χρολίῳ καὶ κατωτέρῳ παρὰ Boissonade ἐνθ' ἀν. σ. 179. Ellissen σ. 243.

ἐπιγραφῆς τῶν ἰουστινιανείων χρόνων, καθ' ἑλοῦ δ' εἰπεῖν εἶνε σαφές, ὅτι τὸ χρονικὸν σημεῖωμα οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἐπιτομὴ τοῦ δευτέρου τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων χωρίων τοῦ Φραντζῆ. Περίεργος δὲ εἶνε, οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἡ ἐν ἀρχῇ μεταβολὴ τῆς ἡμερομηνίας τῆς εἰς Κεγχρεᾶς ἀρίξεως τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου. Ὁ δὲ γράψας τὸ χρονικὸν σημεῖωμα δὲν ἠρκέσθη νὰ μεταβάλῃ τὸν ἀριθμὸν τῆς ἡμερομηνίας, ἀλλὰ προσέθηκε καὶ ὅτι ἦτο μεγάλη Παρασκευὴ, οἶονεὶ θέλων νὰ μὴ δικυφισθηθῆ ἡ ἀκρίβεια τῆς βεβαιώσεως αὐτοῦ. Διὰ τῆτον δὲ τὸν λόγον νομίζω, ὅτι ἡ ἡμερομηνία αὕτη εἶνε προκριτοτέρα.

Ἄλλὰ τί σημαίνουσιν αἱ λέξεις ἀνακαθαίρειν καὶ ἀνοικοδομεῖν; Τὸ τεῖχος ἦτο κατεσκαμμένον, καθ' ἃ λέγει ὁ Μάζαρις. Ἄρα πρὸ τῆς ἀνοικοδομήσεως, ἦτοι τῆς ἀνακτίσεως τῶν κατεστραμμένων αὐτοῦ μερῶν, ἔδει νὰ καθαρισθῶσι τὰ ἐρείπια καὶ χρησιμοποιοθῶσιν οἱ χαμαὶ κείμενοι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων λίθοι. Μεταξὺ δὲ γινομένου τούτου τοῦ ἔργου, εὐρέθη καὶ ὁ ἐκ τῶν ἰουστινιανείων χρόνων ἐνεπιγράφος λίθος, οὗ τὴν ἐπιγραφὴν εὐρίσκομεν ἀντιγεγραμμένην παρὰ τῷ Φραντζῆ καὶ ἐν τῷ ἐκ Παρισίων χρονικῷ σημειώματι μετὰ μικρῶν διαφορῶν ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρω παρατεθέντος πρωτοτύπου τοῦ εὐρισκομένου νῦν ἐν Κορίνθῳ.

Ἄλλα δὲ τινα περὶ τῆς τειχίσεως τοῦ ἰσθμοῦ μαυθάνομεν ἐξ ἀνωνύμου ἀνεκδότου ἐγκωμίου εἰς τὸν Μανουὴλ Παλαιολόγον καὶ ἐκ τοῦ ὁμοίως ἀνεκδότου εἰς αὐτὸν ἐγκωμιαστικοῦ λόγου τοῦ Ἰωάννου Ἀργυροπούλου.

Καὶ ἐν μὲν τῷ ἀνωνύμῳ ἐκείνῳ ἐγκωμίῳ, ἀποκειμένῳ ἐν τῷ Παλατίνῳ κώδικι 226 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, ἀναγινώσκομεν ἐν φ. 96^ο τὰ ὀλίγα ταῦτα: Καὶ ταύτην (τὴν Θεσσαλονίκην) εὖ διαθείς ἀνὰ τὴν Πέλοπος ἤκεν εὐθύς, καὶ Κεγχρεαῖς προσορμίσας καὶ Κορίνθου ἐπιβάς τειχίζει Πελοποννήσου πάντα τὸν ἰσθμὸν καὶ ἀνίστησι τὸν περίβολον θῆτιον ἢ περ

ῥοντο πάντες, καὶ γίννεται μόνον οὐ τοῖς ἰδοῦσι καινόν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀκούσασι πᾶσι.

Πολὺ δὲ πλείστερα καὶ σπουδαιότερα εἶνε τὰ ἐκ τῆς τοῦ Ἰωάννου Ἀργυροπούλου ἀνεκδότου Συγκρίσεως παλαιῶν ἀρχόντων καὶ νέου, τοῦ νῦν αὐτοκράτορος (τοῦ Μανουήλ). Ἐν αὐτοῖς ἀναγινώσκομεν τάδε ¹.

Ἰσθμὸς ἦν τῆ νήσῳ ἧ καὶ περίβολος ὁ αὐτός, φρουρῶν αὐτὴν ἀσφαλῶς καὶ τοὺς πολεμίους κωλύων τῆς ἐν αὐτῇ βλάβης καὶ τηρῶν αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἄμαχον ² ὡς εἰκός· ὅς βασιλεῦσι παλαιῶν εἰργασται θαυμασίοις ᾧ χρόνος λύσιν ἐπέθηκε τιαύτην, ὡς μηδὲ λείψανον αὐτοῦ φαίνεσθαι. Τὸ δὲ μείζον, ὡς οὐδ' ἐλπίς ἦν ἐπανορθώσεως τῷ κειμένῳ οὐ βασιλείᾳ παρούσῃ μόνον, ἧ συνέστιν ἔνδεια χρημάτων οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ἀλλ' οὐδὲ τῆ παλαιῶν ἀρχόντων ἐνὴν ἧ βουλευσασθαι ἧ διαπραξασθαι. Τοσοῦτου ἔργον ἀδύνατον ἐνομιζέτο καὶ ἀνεπιχειρήτον εἶναι παντί. Ὁ βουλευσάμενος εἰς ἑαυτὸν αὐτοκράτωρ ἅμα τῷ ἐνθυμηθῆναι ἔσπευδεν ἀνῆσαι τὸ βούλευμα, καὶ παραγενόμενος τῶν ἔργων ἐφάπτεται, καὶ τοὺς οἰκοῦντας δέον ὁμολογεῖν αὐτῷ χάριτας ὃ τι πλείστας καὶ προσάγειν ὧν ἂν ἕκαστος εὐπορεῖ ³, ὃ μὲν χρήματα ⁴, ὃ δὲ σπουδὴν, ὃ δὲ προθυμίαν καὶ μηδεὶς ἀσυντελής εἰς τοσοῦτον ὕψους μέγεθος γνώσεως φαίνεσθαι. οἱ δὲ τοῖς προσηρημένοις τάναντία βουλευόνται, καὶ κωλύειν ἀρχὴν ἐπιχειροῦν ἀρίστης τὸν ἡγεμόνα βουλῆς. πρῶτον μὲν λάθρα καὶ βουλευόμενοι καὶ δρῶντες ὅσον ἐπὶ τὴν ἔργου φθορὰν, καὶ τέλος πολέμιοι τῷ κρατοῦντι φανερώς γίνονται, οἱ μὲν αὐτῶν φυγῇ τὰ φρούρια κατασχόντες, οἱ δὲ τοῖς ἀνθισταμένοις συνέτρεχον. Ὁ δὲ γενναῖος πάντα θέμενος ἐν δευτέρῳ πολεμεῖν αὐτοῖς ὡς πολεμίοις βουλευέται· καὶ τοῖς μὲν αὐτῶν ἅ χρῆ πράττειν ἐξ ἐπιτάγματος ὑφηγεῖται, τοῖς δ' ὡς σύμβου-

¹ Τὸ χωρίον ἐκ δύο κακῶν κωδίκων, τῶν Παρισιακῶν 817 (A) καὶ 1191 (B), ὧν πρόκεινται μοι ἀντίγραφα. Περιττὸν δὲ θεωρῶ νὰ παραθέσω ἐνταῦθα τὰς ἐν τοῖς πλείστοις συμφωνούσας ἀμαρτάδας τῶν δύο τούτων κωδίκων· κλήν τινων χωρίων ἐν οἷς ἐπήνεγκον καιριωτέρας διορθώσεις.

² ἄμαχος AB

³ εὐπορεῖ AB

⁴ χρήματα B: χρήματος A

λος ἢ διδάσκαλος ἀγαθός· παραγγέλλει, καὶ ποτὲ μὲν εὐεργετικὰ κῦτοίς ὑπισχνεῖται, ποτὲ δὲ τοῦτοις ἀπειλεῖ κάκιστα, ἵνα τοὺς μὲν ἐλπίδι, τοὺς δὲ φόβῳ πρὸς ἑαυτὸν ἐλκύσας ῥαδίως¹ καὶ γενναίως ἤδη πάντα ποιήσῃεν· ὁ δὲ καὶ γέγονε. Τοὺς μὲν γὰρ αὐτῶν εὐεργεσίᾳ καὶ τιμῇ, τοὺς δὲ πολέμῳ καὶ βίᾳ νόμων ἐλάμβανε καὶ, πάντας ἤδη καταγωνισάμενος, ὄλων, ὡς εἰκός, περιγίγνεται. Πλὴν οὐ μικροῖς οὐδ' ὀλίγοις ἐνέτυχε τῶν δεινῶν, ἄχρις ἂν ἐνέγκοι τὴν ἐν αὐτοῖς νίκην. Ἐπειτα καινὸν ἔργον τευχίζειν ἐπιχειρεῖ καὶ τοῦτο καινῷ τρόπῳ καὶ παραδόξῳ λίθους καὶ ξύλα συνθεῖς, τὰ φρούρια ἐξώθεν περιελάσας καὶ σκόλοπας ἤδη κατασκάψας πύργους τε ἀναστήσας καὶ φρούρια θέμενος οὐ τὰ τυχόντα, καλῶς καὶ γενναίως αὐτὸν ἀσφαλιζέται· καὶ γὰρ ἅπαντα σχιδὸν ἐξ ἰδαμαντίνων τῶν λίθων καὶ σιδήρῳ συνδεδεμένων ἐποίησεν· ἅπερ ἀκριβῶς οἱ πολέμιοι βάλλοντες πανταχόθεν οὔτε χαυνῶται τὴν οἰκοδομήν, ἀλλ' οὐδὲ τὴν ἁρμονίαν <καὶ> παραλύσαι δυνήσονται, ἀλλ' ἀπελεύσονται μᾶλλον τὴν αὐτῶν κατακλύοντες δύναμιν. Τοιοῦτος γνώσει ξένη τοῦ βασιλείως ὁ περιβολὸς ἀναφαινέται. Τοῦτο σαφῆς ἀσφάλεια τῇ νήσῳ πάντως ἐγένετο, λιμὴν ἀκύμαντος² πλείουσι, μεγίστη καταφυγὴ πολὺ θαλάττης ἰσχυροτέρᾳ, χειμαζομένοις ἀρραγῆς ἄγκυρα. Οὐδενὶ γὰρ τὸ γένος ἡμῶν ἢ τῷ περὶ τὴν τράπεζαν εἰσικεν ὕδατι νῦν, ἐφ' ὃ³ τι ἂν ἐλκύσῃ τις ἄκρῳ τῷ δακτύλῳ φερόμενον αὐτὸ μέρος ἢ καλάμῳ τινὶ παραποταμίῳ πρὸς ἅπαν καμπτομένῳ τὸ πνέον· ὃ νῦν αὐτὸς πηγνυμένους τῷ πυρὶ τῶν βρῦβάρων ἔλυσας εὐκрасία σου καὶ θυμῷ καιομένους αὐτῶν ἐθεράπευσας δρόσῳ θερμῇ σου. Εἰ γὰρ μόνον ἐθέλειεν οἱ τῶν ὑπηκόων παῖδες, οὐ μόνον ἐπιβουλαὶ τῶν ἀνθρώπων [οὐκ] ἰσχύσουσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἀρχιμήδους αἰ μηχαναὶ πάσαι ὅταν εὐρεθῶσιν οὐ δυνήσονται βλάψαι· ἀλλὰ προσβαλοῦσι μὲν ἰσῶς αὐτῷ, οὐ περιέσονται δέ. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς γέγονεν, ἀλλὰ μέλλων οἰκοδομεῖν τὸ θαυμαζόμενον ἔργον ἅπαντι, ἀλλαχοῦ μὲν ἐσκαψε βάθος, ἀλλαχοῦ δὲ καὶ θεμελίον εὐρῶν ἀρχαῖον ἀνεκμοχλευτον⁴ οὐκ ἐξ, ἀλλὰ κινήσας ἐπέθηκε τὴν ἐξώθεν αὐτοῦ δύναμιν, καὶ σχεδὸν ἀνάλωτον ἅπασιν ἀνι-

¹ ἐλκύσας ῥαδίως ἱεραφα: ἐλκύση ῥαδίως B: ἐλκύσης ἁδίως A

² ἀκύμαν AB

³ ὃ AB

⁴ ἀνεμόχλευτον AB

στᾶ ὡς μηδὲ γρυῖσαι τινα τολμῆσαι φωνήν. Τὸ δὲ μείζον, ὡς βραχὺ χρόνῳ καὶ τὸ μῆκος ἐγγύς σταδίων ἐξήκοντα.

Ἐκ τῆς μακρᾶς ταύτης διηγήσεως τοῦ Ἀργυροπούλου βλέπομεν μὲν ἐπικυρουμένην τὴν περιτάφρευσιν τοῦ περιδόλου, περὶ ἧς ἐγεινεν ἀνωτέρω λόγος, μανθάνομεν δὲ τὴν διὰ συνθέσεως λίθων καὶ ξύλων, ἤτοι διὰ τῆς παρ' ἡμῖν λεγομένης ξυλοδεσιᾶς, μετὰ συνδέσεως διὰ σιδήρων οἰκοδόμησιν τοῦ τείχους, κατασκευασθέντος ὀχυρωτάτου. Ἡ δὲ ἀναγκαία ξυλεία προήρχετο ἐκ Βενετίας, ἂν δώσωμεν πίστιν εἰς λχυρευτικόν τι σχόλιον τοῦ περὶ τοῦ τείχους χρησιμοῦ, περὶ οὗ γενήσεται λόγος κατωτέρω. Τὰ δὲ λεγόμενα ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι οὐδὲ λείψανον τοῦ ἀρχαίου περιδόλου ἐφαίνεται, εἶνε ὑπερβολικὰ πάντως, καὶ δὲν συμφωνοῦσιν οὔτε πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς ἀνακαθάρασεως καὶ ἀνοικοδομήσεως παρὰ τῷ Φραντζῆ καὶ ἐν τῷ παρισιακῷ χρονικῷ σημειώματι, οἶαν ἐξήγησ' ἀνωτέρω, οὔτε πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἀργυροπούλου βεβαιούμενα κατωτέρω διὰ τῶν λέξεων ἀλλαχοῦ δὲ καὶ θεμέλιον εὐρῶν ἀρχαίων, ἀνεκμόχλευτον οὐκ ἔᾶ, ἀλλὰ κινήσας ἐπέθηκε τὴν ἐξωθεν αὐτοῦ δύναμιν. Ἡ δὲ μαρτυρία περὶ τοῦ μήκους τοῦ τείχους, ὡς ἐξικνουμένου εἰς ἐξήκοντα στάδια, εἶνε πάντως ἀνακριβής. Καὶ ἐν ἄλλῳ δέ τινι δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰς ἄλλας πηγὰς ὁ Ἀργυρόπουλος, ποιούμενος λόγον περὶ τῶν ἀντιδράσεων τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἰσχυρῶν κατὰ τῆς τειχίσεως τοῦ ἰσθμοῦ καὶ τῆς διὰ τοῦτον τὸν λόγον τιμωρίας αὐτῶν. Αὕτη κατὰ τὰς ἄλλας πηγὰς ἐπῆλθε μετὰ τὴν ἐγύρωσιν. Ὁ δὲ Μάζαρις ῥητῶς ποιεῖται μνεῖαν τῆς ἀποπείρας τῶν ἐπιχωρίων ἀνδρῶν ὅπως προβῶσιν εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ ἤδη ἐκτισμένου τείχους. Ἐχει δὲ τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Μάζαρι ὧδε·

Δούλους κατὰ τοῦ γυναισιτάτου βασιλέως ἔγραψαν, καὶ πρὸς τοὺς ἐργαζομένοις ἠπειλήσαν, ἵνα καὶ τὸν ἀνοικοδομηθέντα πρὸς σωτηρίαν αὐτῶν τε καὶ τῶν μετ' αὐτῶν περίβολον κατασκάψωσι, καὶ τὸν τοῦ-

τον τειχίσαντα εὐεργέτην τε καὶ πρύτανιν καὶ πολιοῦχον καὶ τῶν Ῥωμαίων ἄγρυπνον φύλακα, κἄν τῷ παρόντι καιρῷ καθ' Ἡρακλέα καὶ ὑπὲρ Ἡρακλέα ἀγωνιζόμενον, τὸν τὰ ἑαυτοῦ πάντα δεύτερα θέμενον πρὸς τὸ τειχίσει τε καὶ ταφρῶσαι μόνον τουτονὶ τὸν περίβολον εἰς φρουρὰν πάντων τῶν ἐντὸς ἐνοικούντων, τοῦτον τοίνυν τὸν ἀήττητον καὶ γενναϊότατον αὐτοκράτορα διαχειρίσει· ἰκαυχήσαντο ἢ κρύφα ἢ μεθ' ὀπλῶν καὶ στρατιᾶς. Οὕτως ἀπιστησάντων τε καὶ στασιασάντων τούτων, ὁ πάντων ἀήττητος αὐτοκράτωρ ἀνδρείως καὶ μεθ' ὄσης ἀνείπη τις μεγαλοψυχίας τε καὶ καρτερίας καὶ δειλίας τινὸς ἄτερ τὰ τούτων τῶν παμμικρῶν σκαιωρήματα καὶ τοὺς ὕθλους, ἀλλὰ δὲ καὶ τὰς ἰκδρομάς καὶ ἐνέδρας καὶ ἰστρατείας, ἔτι τε τοῦ κροκοδείλου,¹ τοὺς λόγους τοὺς ἀπάτης καὶ δόλου μεστοὺς καὶ τοὺς Ἑλλησβούρκου τοῦ δρεπανηφόρου τὸν τυφὸν γενναίως διενεγκῶν, ἐχώρει μετὰ παμπόλλου στρατεύματος κατ' αὐτῶν, ὑετὸν ὁμοίως καὶ ἥλιον φέρων ἠδέως, χαίρων ἅμα τε καὶ ἀνιώνμενος· χαίρων μὲν ὅτι διὰ τούτων τῶν λυσιτελεστάτων ἔργων οὐ μόνον τὸ δολερὸν ἐξηλέγχθη τούτων ὅπερ ἀνώθεν ἔτρεφον καὶ χαιρέεκακον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπατηλὸν καὶ κίβδηλον καὶ ὑπουλον καὶ πάσης ἄλλης κακίας μεμεστωμένον τε καὶ ἄπιστον πεφανέρωται· οὐδὲ γὰρ ἄλλως ἂν ἐξεφαάνθη ἢ τούτων ἀνοια καὶ μανία, εἰ μὴ διὰ τῶν τοιούτων χρηστῶν ἔργων, καθάπερ ἐξελέγχει καὶ τὸν φρενίτην ὁ ἄκρατος, μᾶλλον δὲ τὸν κίβδηλον χρυσὸν λίθος ἢ βάσανος· ἀνιώνμενος δὲ ὅτι περ οὐ τετέλεκε τὸ περιώνυμον καὶ πολλῶν ἐγκωμίων ἄξιον ἔργον ὡς ἐφίετό τε καὶ πύχετο, ἀλλ' ἐφ' ἑτερά τινα ἀτερπῆ καὶ τῆς ἑαυτοῦ διανοίας τε καὶ βουλής ἐξω τὸν καιρὸν ἀναλίσκειν ἢ αναγκάζετο, οἷόν γε πρὸς πολέμους, πόρους, μάχας, πολιχνίων ἀλώσεις, σπονδὰς ἐπ' ἀγροίκων, ἐπ' οὐδένων πρεσβείας, εὐεργεσίας πρὸς ἀχαρίστους, πρὸς ἀνημέρους καὶ φόνειον πνέοντας συμπάθειαν μετὰ φιλανθρωπίας, ἐλεπόλεων καὶ πετροβόλων μηχανημάτων κατασκευὰς, χρημάτων πολλῶν ἀναλώσεις, στερήσεις ἀναγκαίων, ἀνύδρων καὶ ἀνημέρων χωρίων διατριβὴν, δυσβάτων ὁρέων διάβασιν, χαμηνίας, ἀγρυπνίας, οἰκετῶν γογγυσμοὺς, δούλων ἐπιθέσεις, οἰκείων ὄκνον τε καὶ ἀναβολὴν, ἵππων φροντίδας καὶ ἄλλων μυρίων δεινῶν κάκωσιν τε καὶ ταλαιπωρίαν².

¹ Ὁ τε *Boissonade* καὶ ὁ *Ellissen*, μικρογραφήσαντες τὸ ὄνομα τούτου, παρένόησαν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Κροκοδείλου Κλαδᾶ.

² *Boissonade* ἐνθ' ἀν. σ. 175. *Ellissen* ἐνθ' ἀν. σ. 243 κ. ἑ.

Τὴν αὐτὴν δὲ καταπολέμησιν τῶν ἀντιπάλων ἐν Πελοποννήσῳ ἰσχυρῶν μετὰ τὴν τεύχισιν τοῦ ἰσθμοῦ μαρτυρεῖ ἕτερος Χαλκοκονδύλης¹ καὶ ὁ Δούκας². Μόνον δὲ τὸ μετὰ τὸν Δούκην ἐκδομένον Βραχὺ χρονικόν, ὅπερ λέγει τὸ Ἑξαμῆλιον κτισθὲν κατὰ μῆνα Μάιον, ἀναβιδάζει πρὸς τῆς τειγίσεως τὴν σύλληψιν τῶν ἀρχόντων τοῦ Μορέως εἰς τὴν τριακοστὴν Μαρτίου, ἡμέραν τοῦ μεγάλου Σαββάτου³, ἥτοι εἰς αὐτὴν τὴν ὕστεραίαν τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἔγεινεν ἡ ἀφίξις τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου εἰς τὰς Κεγγρεῖς συμφώνως πρὸς τὸ παρισιακὸν χρονικὸν σημείωμα. Τὸ δὲ ἀπίθανον τῆς εἰδήσεως ταύτης ἐν τῷ Βραχεῖ χρονικῷ γίνεται ὁπλον ἐκ τῆς μνείας τῆς ἡμερομηνίας τῆς τριακοστῆς Μαρτίου μετὰ τὸν μῆνα Μάιον, καθ' ὃν ὁ γράψας αὐτὸ λέγει κτισθὲν τὸ τεῖχος. Πολὺ δὲ πιθανωτέρα εἶνε ὡς χρονολογία τῆς συλλήψεως τῶν ἀντιπάλων ἀρχόντων ἢ 15 Ἰουλίου, ἣν ἀναγράφει ἀνέκδοτον χρονικὸν σημείωμα περιλαμβανόμενον ἐν φ. 186^a τοῦ κώδικος 282 τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει μονῆς Διονυσίου, ἔχον ὡς· Ἐν ἔτει 5^ω πικγ' ἠρξάτο κτίζειν τὸ ἑξαμῆλιον ὁ αὐτὸς βασιλεὺς κὺρ μανουὴλ καὶ ἐπιείσεν τοὺς ἀρχοντες τοὺς μωραΐτας Ἰουλίον ιε^ο.

Ὅτι δὲ πρὸς τείχισιν τοῦ ἰσθμοῦ κατεβλήθη ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων οὐ μόνον προσωπικὴ ἐργασία, ἀλλὰ καὶ χρῆμα, μαρτυρεῖ μὲν καὶ ὁ Ἀργυρόπουλος, γίνεται δὲ καὶ ἄλλως σαφές. Ἴσως δ' ἐχρησίμευσε πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν ὁ γενικὸς φόρος κασιτροκισίας, ὃν γινώσκωμεν ὑριστάμενον ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἀπὸ ἀρχαιοτέρων χρόνων⁴.

Δὲν γινώσκω δὲ ποῦ στηριζόμενος λέγει ὁ Hoff, ὅτι ἐπεβλήθη ἰδῆος φόρος χάριν τῆς κτίσεως τοῦ περιβόλου τοῦ ἰσθμοῦ,

¹ Λαδόνικου Χαλκοκονδύλη ἐκδ. Βόννης σ. 184, 17 κ. ἑ.

² Δούκα ἐκδ. Βόννης σ. 102, 16 κ. ἑ.

³ Ἐκδ. Βόννης σ. 517, 12.

⁴ Ἴδε τὰ περὶ τοῦ Μυστρᾶ χρυσόβουλλα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονικοῦ Παλαιολόγου (1320 καὶ 1322) παρὰ Millet Incriptions byzantines de Mistra ἐν τῷ Bulletin de correspondance Hellénique Τόμ. ΚΓ' (1889) καὶ ἐν ἰδίῳ τεύχει σ. 114, 23 καὶ 117, 25.

ἦτις ἄλλως ἐμελετᾶτο ἤδη ἀπὸ μακροῦ (die ja längst projectirt war) ¹. Ἄλλ' ὅτι τοῦλάχιστον μετὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ τείχους ὠρίσθησαν ἴδια κεφάλαια χάριν συντηρήσεως καὶ φυλάξεως αὐτοῦ εἶνε ἀναντίρρητον. Καὶ δὴ ἐξ ἐκείνου τοῦ ἔτους ἔχομεν ἀργυροβούλλον τοῦ δεσπότη Πελοποννήσου, Θεοδώρου Β' τοῦ υἱοῦ τοῦ Μανουῆλ Παλαιολόγου, δι' οὗ ὁ δεσπότης παραχωρεῖ εἰς τὸν Γεώργιον Γεμιστὸν τὸ κάστρον καὶ τὴν χώραν τοῦ Φαναρίου, γορηγῶν εἰς αὐτὸν καὶ τὸ δικαίωμα τῆς εἰσπράξεως πέντων τῶν οἰκείων φόρων καὶ ἀθηντικῶν δικαίων χωρὶς μόνης τῆς τοῦ φλωριατικοῦ δόσεως, ἣτις ὀφείλει εἶναι τοῦ δημοσίου ². Καὶ ἄλλου δὲ χωρίου, τῆς Βρύσεως, εἶχε γείνει παραχώρησις εἰς τὸν Γεώργιον Γεμιστὸν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ δεσπότη Θεοδώρου δι' ἀργυροβούλλου κατ' ἄγνωστον ἔτος ἐκδοθέντος καὶ ἀπολεσθέντος. Τὰς δὲ διὰ τῶν δύο τούτων ἀργυροβούλλων γενομένας δωρεάς ἐπεκύρωσε διὰ χρυσοβούλλου τοῦ ἔτους 1428 ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος ³. Ἐπειτα δὲ τῷ 1433 ὁ αὐτὸς δεσπότης Θεόδωρος μετεβίβασε τὴν δωρεάν τῶν δύο χωρίων εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Γεμιστοῦ Δημήτριον καὶ Ἀνδρόνικον ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς καὶ πρότερον ὄρους, ἦτοι ἄνευ μόνης τῆς τοῦ φλωριατικοῦ δόσεως ⁴. Ἀργότερον δὲ τῷ 1449 ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἐπεκύρωσε τὸν τοιοῦτον ἀργυροβούλλον ὀρισμὸν τοῦ ἀδελφοῦ μετὰ τινος προσθήκης καὶ ἡμε-

¹ *Hopf* Geschichte Griechenlands ἐν Ἐγκυκλοπαιδείᾳ *Ersch* καὶ *Gruber* Τόμ. 86 σ. 77.

² Ἴδε τὸ ἀργυροβούλλον τοῦτο ἐκδομένον παρὰ τοῦ *Pasquale Placido* Illustrazione di tre diplomi Bizantini del Grande Archivio di Napoli Ἐν Νεαπόλει. 1862, σ. 7 κ. ἑ. Πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἑρμηνείαν τῆς λέξεως φλωριατικὸν ἀτίθει σ. 9 σημ. 10. Τὸ ἀργυροβούλλον τοῦτο ἐξεδόθη κατόπιν καὶ ὑπὸ *Miklosich-Müller* Acta et diplomata Graeca mediæ aevi. Ἐν Βιέννῃ. 1865. Τόμ. Γ' σ. 173 κ. ἑ. καὶ *Trincherà* Syllabus Graecarum membranarum. Ἐν Νεαπόλει. 1865 σ. 533.

³ Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ *Placido* ἐνθ' ἄν. σ. 14 κ. ἑ. καὶ ἔπειτα ὑπὸ *Miklosich-Müller* ἐνθ' ἄν. Τόμ. Γ' σ. 174 κ. ἑ. καὶ *Trincherà* ἐνθ' ἄν. σ. 534 κ. ἑ.

⁴ Ἰσχύρισκεται παρ' ἐμοὶ ἐγγεγραμμένον ἐκ τῆς ἐν Ῥώμῃ βιβλιοθήκης *Vallicelliana* (Allatiana CXVII 3).

τέρας εὐεργεσίας, ἧτις συνίστατο εἰς τὴν προσθήκην τοῦ φλωριατικοῦ μετὰ τὴν τελευταίην τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ χάριν τῶν υἱῶν αὐτοῦ¹. Τὸ χρυσοβούλλον δὲ τοῦτο ἐπεκυρώθη καὶ δι' ἀργυροβούλλου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ καὶ δεσπότης Πελοποννήσου Θωμᾶ Παλαιολόγου τῷ 1450². Ἐν ᾧ δ' ἐν πᾶσι τοῖς ἄλλοις τῶν προμνημονευθέντων ἐγγράφων, περὶ τε τῆς Βρύσειως καὶ τοῦ Φαναρίου προκειμένου λόγου, γίνεται μνεῖα τῆς ἐξαιρέσεως ἢ μὴ τοῦ φλωριατικοῦ ἀπὸ τῶν εἰς τὸν Γεμιστὸν καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ παρεχομένων δικαιωμάτων, ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ τῆς Βρύσειως, ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ χωρίῳ, οὗ τὰ ἐν τοῖς λοιποῖς ἐγγράφοις ἀντίστοιχα μνημονεύουσι τοῦ φλωριατικοῦ, ἀναγινώσκωμεν τὰς λέξεις ἄνευ μὲν τῶν ὑπὲρ τοῦ Ἑξαμυλίου ἀποταχθέντων ἢ ἀποταχθησομένων κεφαλαίων. Ἐντεῦθεν γίνεται δῆλον, ὅτι τὸ φλωριατικὸν ἦτο συνώνυμον πρὸς τὰ ὑπὲρ τοῦ Ἑξαμυλίου ἀποταχθέντα ἢ ἀποταχθησόμενα κεφάλαια. Κατὰ ταῦτα δὲν εἶχε τελείως δίκαιον ὁ μακαρίτης Καλλιγᾶς, ὅστις, χωρὶς ἄλλως νὰ παραπέμψῃ εἰς τὴν πηγὴν αὐτοῦ, ἔγραψεν, ὅτι ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος χάριν τῆς κτίσεως τοῦ ἰσθμοῦ πρὸς συλλογὴν χρημάτων ἐπέβαλε καὶ ἴδιον φόρον (τὸ φλωριατικόν)³. Καὶ πότε μὲν ἀκριβῶς εἰσῆχθη ἡ πληρωμὴ τοῦ φλωριατικοῦ δὲν γινώσκωμεν, τοῦτο μόνον δυνάμενοι νὰ πορνηθῶμεν ἀσφαλῶς, ὅτι ὁ τοιοῦτος χάριν τοῦ ἰσθμοῦ φόρος ὑφίστατο τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1427, ὅτε βλέπομεν τὴν μνεῖαν αὐτοῦ ἐν τῷ περὶ τοῦ Φαναρίου ἀργυροβούλλῳ τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου, μέχρι τοῦ 1430, ὅτε ὁ Δημήτριος, ἐπικυρῶν τὸ χρυσοβούλλον τοῦ Κωνσταντίνου, παρεχώρει καὶ αὐτός, ὡς ὁ αὐτοκράτωρ καὶ

¹ Εὑρίσκεται παρ' ἐμοὶ ἐγγεγραμμένον ἐκ τῆς ἐν Ῥώμῃ βιβλιοθήκης Vallicelliana (Alfatiana 196, CXVI, 28 p. 6). Ἴδε περὶ τούτου Νέου Ἑλληνομνημῶνος Τόμ. Α' σ. 421.

² Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Placido ἐνθ' ἀν. σ. 22 κ. ἑ., ἔπειτα δὲ ὑπὸ τοῦ Miklosich - Müller ἐνθ' ἀν. Τόμ. Γ' σ. 225 κ. ἑ. καὶ Trinchera ἐνθ' ἀν. σ. 537 κ. ἑ.

³ Καλλιγᾶ Μελίται βυζαντιακῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευταίας αἰώσεως. Ἐν Ἀθήναις. 1894 σ. 622 κ. ἑ.

ἀδελφός, εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ Γεμιστοῦ τὴν χάριν ἐαυτῶν εἰσπραξίν τοῦ φλωριατικοῦ μετὰ θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Ἄλλὰ διὰ τίνα λόγον ἐν μόνῳ τῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἀντικατεστάθη τὸ φλωριατικὸν ἐν τοῖς περὶ Βρύσεως λεγομένοις διὰ τῶν ἀνωτέρω παράτεθεισῶν λέξεων; Εἶνε πιθανώτατον, νομίζω, ὅτι κατὰ τὰ συνήθως γινόμενα ἐν ἐγγράφοις ἐπικυρώσεως τὸ χρυσοβούλλον ἐπανελάμβανεν ἀπλῶς αὐτολεξεί τὰ ἐν τῷ ἀργυροβούλλῳ τοῦ Θεοδώρου περὶ παραχωρήσεως τῆς Βρύσεως εἰς τὸν Γεμιστὸν λεγόμενα. Καὶ δὲν γινώσκωμεν μὲν τὸν χρόνον τῆς παραχωρήσεως ταύτης, μόνον τοῦ περὶ Φαναρίου ἀργυροβούλλου τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου περισσώτερος. Ἄλλὰ πάντως ἡ Βρύσις παρεχωρήθη εἰς τὸν Γεμιστὸν πρὸ τοῦ Φαναρίου, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς σειρᾶς καθ' ἣν ἀναγράφονται ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ αὐτοκράτορος τὰ δύο δι' αὐτοῦ ἐπικυρούμεν' ἀργυροβούλλα τοῦ δεσπότη. Εἰκάζοντες δὲ, ὅτι ἡ Βρύσις παρεχωρήθη βραχὺν χρόνον μετὰ τὸ 1423, δὲν ἀπομακρυνόμεθα, πιστεύω, τοῦ ὀρθοῦ φρονούντες, ὅτι περὶ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀπετάχθησαν τὰ πρῶτον ἴδια κεφάλαια πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ ὑπὸ τοῦ Τουραχάνη διὰ πρώτην φοράν καταστραφέντος περιβόλου, ἄγνωστον ἐκ τίνων πόρων περισυλλεγόμενα, ἐμελετᾶτο δὲ καὶ ὁ καθορισμὸς ἰδίου φόρου (ἀποταχθησομένων), οὗτος δ' ὑπῆρξε τὸ φλωριατικὸν, ἀποταχθὲν κατὰ ταῦτα μεταξὺ τοῦ 1425 περίπου καὶ τοῦ 1427, ὅτε βλέπομεν αὐτὸ ῥητῶς μνημονευόμενον ἐν τῷ ἀργυροβούλλῳ τοῦ Θεοδώρου περὶ Φαναρίου. Καὶ τῷ μὲν 1428, ὅτε ἦτο πρόσφατος ἐτι ἡ ἐπιβολὴ τοῦ φλωριατικοῦ ὡς εἰδικοῦ φόρου ἐπὶ τοῦ ἰσθμοῦ, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος δὲν μετέβαλεν ἐν τῷ ἐπικυρωτικῷ χρυσοβούλλῳ τὰς λέξεις τοῦ περὶ Βρύσεως ἀργυροβούλλου τοῦ προγενεστέρου ἐκείνου ἔτους, καθ' ὃ δὲν ἦτο εἰσηγμένος ὁ φόρος ἐκεῖνος. Ἐν δὲ τοῖς μεταγενεστέροις ἐγγράφοις τῶν χρόνων καθ' οὓς τὸ φλωριατικὸν εἰσεπράττετο ἤδη ἀπὸ ἐτῶν καὶ ἄτινα δὲν εἶνε κατὰ λέξιν ἀντιγραφή τῶν προγενεστέρων ἐγγράφων, ἀλλ' ἀποτε-

λοῦσι νέους τίτλους χάριν τῶν υἱῶν τοῦ Γεμιστοῦ, ἀντεισῆχθη καὶ ἐν τοῖς περὶ τῆς Βρούσεως ὁ τεχνικὸς ὅρος, δι' οὗ ἦτο γνωστός ὁ φόρος εἰς τοὺς ἐν Πελοποννήσῳ ζῶντας.

Περὶ δὲ τοῦ χρόνου τῆς κτίσεως τοῦ τείχους καὶ τῆς διασκευῆς αὐτῆς ὅν συμπρωνοῦσι καθ' ὁλοκληρίαν αἱ πηγαί. Καὶ τὸ μὲν Βραχὺ χρονικὸν λέγει ἐν τῷ προμνημονευθέντι χωρίῳ τὸ τεῖχος κτισθὲν τὸν Μάϊον τοῦ 1415. Ὁ δὲ Φραντζῆς καὶ τὸ παριστακὸν σημεῖωμα μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ τεῖχισις ἤρχισε τῇ 8 Ἀπριλίῳ τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ὁ δὲ Μάζαρις, οὔτε τῆς ἐνάρξεως οὔτε τῆς ἀποπερατώσεως τὴν ἡμερομηνίαν ὀρίζων, μαρτυρεῖ, ὅτι τὸ τεῖχος ἐκτίσθη ἐντὸς εἰκοσιπέντε μόνον ἡμερῶν. Καὶ ἴσως μὲν εἶνε ὑπερβολικὴ ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Μάζαρι, ἀλλὰ πάντως τὸ τεῖχος ἐκτίσθη μετὰ μεγίστης ταχύτητος, ἥτις ἐξηγεῖται, κατὰ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Berger de Xivrey, διὰ τῆς ἐκ τῶν προτέρων ὑπὸ τοῦ Μανουήλ πρὸ τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ εἰς Πελοπόννησον παραγγελίας τῶν ἀνγκαίων τεχνιτῶν καὶ προπαρασκευῆς τῶν κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν¹. Τὴν ταχύτητα δὲ περὶ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ περιβόλου μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος ἐν τῇ Δημηγορίᾳ περὶ τοῦ τῆς Πόλεως ἀνακτίσματος, λέγων τάδε· *Ἐχομεν ἠγησάμενον ἔναγχος εἰς παραδείγματος λόγον τοῦτω παραπλήσιον ἔργον, τὸ εἰς τὴν Πελοπόννησον λέγω, παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα προχθὲν ἐπιστασία βασιλικῇ καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν καταπλήξαν καὶ εὖ διὰ τὸ θάτον γενέσθαι τοῖς πολλοῖς ἀπιστούμενον*².

Ὅτι δὲ ὁπωςδήποτε ἡ κτίσις τοῦ περιβόλου εἶχε περατωθῆ τελευτῶντος τοῦ Ἰουνίου μαρτυρεῖ ἡ ἐκ τοῦ Ἐξχιμιλίου ὑπὸ τοῦ Μανουήλ εἰς τὴν βενετικὴν πολιτείαν σταλεῖσα τῇ 26 Ἰου-

¹ Mémoire sur la vie et les ouvrages de l'empereur Manuel Paléologue ἐν τοῖς Mémoires de l'Institut de France (Académie des Inscriptions et Belles-lettres). Ἐν Παρισίοις. 1833 μέρ. 6' σ. 161. Πρὸς, περὶ τοῦ τρόπου τῆς κτίσεως ὑπὸ τοῦ Μανουήλ καὶ Finlay History of Greece ἐκ Tozer. Ἐν Ὁξωαρῶν. 1877 Τόμ. Δ' σ. 238.

² Ἰωσήφ μοναχοῦ τοῦ Βρυέννιου τὰ εὐρεθέντα... δι' ἐπιμελείας Εὐγενίου διακόνου τοῦ Βουλγάρου. Ἐν Λειψία. 1768 Τόμ. Β' σ. 280.

νίου ἐπιστολῇ ἢ συνημμένη εἰς τὴν ἀπὸ 23 Ἰουλίου ἀπόφασιν τῆς συγκλήτου μετὰ τῶν συγχαρητηρίων τοῦ δόγῃ ἐν ταῖς *Deliberazioni Miste 1415-1416 (Secreta R° 51 φ. 48^e Sapientes ordinum)*, ἐξ ὧν καὶ ἐκδίδω αὐτὴν ἐνταῦθα ¹.

MCCCCXV die XXIII mensis Julij.

Capta.

Quod scribatur Serenissimo et Excellentissimo domino Manuelli in Christo Deo fideli Imperatori et moderatori Romeorum Paleologo semper Augusto.

Affectione solita et reverentia maiestatis Vestre literas datas eximilij XXVI°. Junii nuper elapsi. noviter admisimus Blasque alacriter vidimus et intelleximus diligenter quarum intellectu tenore dicimus quod quando primo sensimus serenissimam personam vestram, ad partes illas accessisse, pro tamen comendabili bono leticiam sensimus, comprehendentes et clarius cognoscentes utilitatem et bonum quod omnibus christicolis illarum partium ex dicto opere erat universaliter secuturum, cum fama maxima vestre celsitatis sensimus quod continue de tempore in tempus per literas castellanorum nostrorum Coroni et Mothoni, de progressu ipsius operis, et de maxima sollicitudine et vigilia maiestatis prefate circa perfectionem eius. Sed propter multas magnas et arduas occupationes quibus nostra dominatio fuit pro occurrentibus novis diversimode perpedita non valuimus eicius nostram mentem maiestati Vestre scribere, licet senserimus ipsos castellanos nostros in accessu vestro ad partes illas ad maiestatis vestre presentiam suos nuntios destinasse ad congaudendum de suo adventu, quod nobis summe placuit respectibus suprafactis. Verum quia tangitis patronum galce nostre, que noviter accessit Constantino

¹ Τῆς ἀπαντήσεως ταύτης πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀπλῆ μνεία μετ' ἐσφαλμένου πρῆθμοῦ γίνεται παρὰ τῷ *Gregorovius* (*Geschichte der Stadt Athen* Τόμ. Β' σ. 280, Ἑλλ. μεταφρ. *Σπου. II. Ἀδμπερου* σ. 284). Ἐνταῦθα δ' ἐκδίδεται κατ' ἀντίγραφον παραγγελλὸν ὑπ' ἐμοῦ εἰς Βενετίαν φροντίδι τοῦ φίλου διευθυντοῦ τοῦ Ἀστικοῦ μουσείου κ. Ἀγγίλου Scrinzi.